

**Софийски университет „Св. Климент Охридски“**



**Либералната демокрация: глоболизираща  
хегемонистична траектория**

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**

**НА ДИСЕРТАЦИЯ ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНА И  
ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН „ДОКТОР“  
професионално направление: Философия**

превод от английски

**Елефтериос Сарантис**

B.Sc., Американски колеж в Гърция  
G.Dip., Кингс Колидж, Лондонски университет  
M.Sc., Колеж „Куин Мери“, Лондонски университет  
Докторант, Софийски университет

**Научен ръководител: проф. д-р Александър Любенов Гънгов**

**2017**

**София**

## **РЕЗЮМЕ**

Елефтериос Сарантис, (Либералната демокрация: глоболизираща хегемонистична траектория)

Настоящата дисертация е предизвикана от факта, че последователното разширяване на демокрацията след края на Студената война не е съпроводено с последователно намаляване на разликите в благосъстоянието и на икономическото неравенство. Дисертацията е разделена на три глави. В първата глава се прави опит за критика на съвременната представителна демокрация с цел да се разкрие нейната уязвимост от елитизма. Във втората глава за първи път от научно-изследователска гледна точка се представя идеята за всеобщо отменяемо гласуване в контекста на парламентарната демокрация. В това се състои и основният принос на настоящата дисертация. Третата глава е изследване на личността и нейното отношение към смъртта, отчуждението и политическото участие. Освен това се твърди, че възвръщането на личността в общественото и политическо пространство и към активния политически ангажимент ще облекчи последиците от екзистенциалната ситуация.

## Съдържание

Въведение .....	3
Глава първа: хегемонистичната роля на либералната демокрация .....	7
Глава втора: Радикалната демокрация и отменяемото гласуване .....	30
Глава трета: Екзистенциалното значение на пряката демокрация .....	49
Заклучителни бележки .....	58
Основни приноси .....	63
Приложение: Допълнителни разяснения относно отменяемото гласуване. ....	65
Технически данни .....	72
Библиография.....	73

## Въведение

„Същността на кризата е именно в това, че старото умира и новото не може да се роди“

**Антонио Грамши**

Според едно скорошно проучване на Оксфам (Oxfam ) през 2015 г. 1% от свръхбогатите хора са притежавали повече богатство отколкото всичките останали хора по света взети заедно.<sup>1</sup> Дисертацията започва с априорната хипотеза, че тази потресаваща несправедливост по отношение на разпределението на световните ресурси следва да се коригира. Марксистите веднага биха отвърнали, че подобни несправедливости са резултат от несправедлив контрол върху средствата за производство и следователно решението е отхвърляне на капитализма. При все това, икономическата система е просто резултат от политически решения, освен, ако разбира се, икономическата система не е била наложена по принуда. Което означава, че капитализмът просто е продукт на доминиращата политическа система, като демокрацията (или някоя от нейните разновидности) в момента е глобална хегемонистична политическа система. *Ако човек възнамерява да отстрани икономическите несправедливости, то той / тя следва първо да се насочи към отстраняване на политическите несправедливости.*

Според Антонио Грамши (Antonio Gramsci) „същността на кризата е именно в това, че старото умира и новото не може да се роди“. Тази епоха Грамши нарича епоха на *междущарствие* (interregnum), заимствайки термина от римската история. Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) на свой ред развива тезата на Грамши като твърди, че в резултат от отделянето на властта от

---

<sup>1</sup> Oxfam, *An Economy For The 1%*, Oxfam Briefing Paper (Oxfam, 2016), <http://www.oxfam.org>, 1.

политиката ние в момента ставаме свидетели на епохата на *междущарствието* на 21-и век, на кризата на участниците. В момента националната държава е отстъпила властта си на световните пазари, тъй като суверенните държави, опасявайки се от икономическа маргинализация, не са в състояние да се противопоставят на волята на пазарите в сегашната глобализирана среда. Бауман смята, че новите поколения ще насочат усилията си към преодоляване на проблема с междущарствието и към намиране на начин отново да се слепят в едно задачите и средствата. Но за да се разреши тази криза на участниците, е необходимо първо да ѝ се направи задълбочена оценка.

Епохата на междущарствие се характеризира с поразителен парадокс. Преди падането на Берлинската стена в световен мащаб е имало само 69 електорални демокрации, като техния брой се покачва на 99 през 1992 г. и на 125 през 2016<sup>2</sup>, една ясно изразена демократизационна вълна. Парадосът е по отношение на различията в благосъстоянието. Според доклада на ООН за човешкото развитие, през 1989 г. (година на падането на Стената) най-богатите 20% са притежавали 83% от световното богатство, докато през 2015 г. най-богатите 20% от световното население притежават 94% от световното богатство.<sup>3</sup> *Изводът е ясен: след падането на Берлинската стена демокрацията по целия свят се разширява, но в същото време богатите стават по-богати!* След като демокрацията е мажоритарна система, а елитите са малцинство, защо тяхната власт нараства с нарастването на демократизацията? **Не представлява ли либералната демокрация една глобализираща хегемония за сметка на бедните? Целта на настоящата дисертация е да се отговори на този въпрос и да се изследва по какъв начин вълната на съвременната глобална демократизация след края на Студената война е свързана с нарастването на богатството на елитите по цял свят. Задачата се разширява с предложение на идеи за демократични преобразувания, които биха прекъснали всички възможни връзки между демокрацията и елитизма! Като част от тези усилия *ще предложи на пръв***

<sup>2</sup> "Freedom House |", *Freedomhouse.Org*, 2016, <https://freedomhouse.org/>.

<sup>3</sup> "Human Development Reports | United Nations Development Programme", *Hdr.Undp.Org*, 2016, <http://hdr.undp.org/en>.

**път в академичните среди идеята за всеобщо отменяемо гласуване в рамките на представителната либерална демокрация. Това би трябвало да се приема като основен принос на дисертацията.** Дисертацията е разделена на три взаимосвързани глави, всяка от които допринася за постигане на гореспоменатата цел.

Ние сме преживявали няколко исторически социални борби през 20-и и 21-ви век, които са били фокусирани главно върху промяната на икономическата, а не на политическата система. Въпреки това, твърдя, че неравенството е причинено почти изцяло от политическата система, докато икономическите системи са последващ политически избор, който се извършва в рамките на определени политически структури. В Глава първа политическата икономия на Аджемоглу и Робинсън е разгледана съвместно с работата на Корнелиус Касториадис за автономията, като се предлага единствена по рода си научна критика на съвременната либерална демокрация, както и разкриване на причинно-следствената връзка между демократизацията и елитизма.

Глава втора разглежда средствата за защита срещу хегемонистичната траектория на съвременната демокрация и нейната уязвимост от корупцията и елитизма, като предлага новаторска за научните среди идея за демократична реформа; възможност за всеобщо отменяемо гласуване в рамките на представителната либерална демокрация. Също така главата включва подробно изложение на работата на Антонио Грамши и Шантал Муф за *хегемонията, позиционната война и радикалната демокрация*. Обобщаването на работата на Грамши и Муф в една учебна глава ще послужи като полезна справка за моите колеги.

Накрая, Глава трета подкрепя направеното в Глава втора изследване, тя съдържа основния принос на настоящата дисертация, а именно отменяемото гласуване (гласуване с възможност за отзоваване). В Глава трета се прави опит за изследване на Аз-а и за възможните последици от подобна радикална демократична реформа (например отменяемото гласуване) за човека. Не може да се разглежда демократична реформа само на колективно ниво, без да се оценява въздействието ѝ върху индивида. Подробно се обсъждат

екзистенциализма, смъртта и отчуждението и се предлагат теоретични справки, които биха били полезни за учени в областта на политиката, за социолози и колеги философи, които имат интереси във феноменологията и екзистенциализма. Произведенията на Касториадис и Хана Аренд са на челно място в тези научни изследвания. Главата може да служи като своеобразен източник на референции при едно съвместно проучване на екзистенциализма, смъртта и политиката!

## Глава първа: хегемонистичната роля на либералната демокрация

„Философът може да е обективен по отношение на природата, но не трябва да се ограничава с неутралност, когато става дума за политика“

Хана Аренд

Една от първите театрални сатири на политическа система е създадената през 426 г. пр.н.е. комедия на Аристофан „Рицарите“, която повдига въпроса за политици, които се опитват да заблудят хората за да бъдат избрани и за да постигнат лични облаги<sup>4</sup>; това послание е диахронично и се отнася и към съвременната демокрация. Вдъхновен от Аристофан, атинската демокрация и текстовете на Корнелиус Кастодиас за *автономията*, в настоящия дисертационен труд си поставям за цел критика на съвременното осъществяване на западната<sup>5</sup> представителна демокрация, като обръщам специално внимание на това, колко е важно да се предприемат стъпки за равномерно разпределение не само де юре, но и де факто на политическата власт. Всъщност, твърдя, че най-популярната западна форма на представителната демокрация, т.е. либералната демокрация, умишлено е структурирана по начин, при който световната олигархия играе ролята на Троянски кон, което позволява на богатите елити да влияят върху политическите решения, като прилагат средства, непредлагачи право на избор – лобиране, финасиране на партии, подвеждаща пропаганда или подкупи. Последното не е новост за изследователите, но трябва да бъде преразгледано с

---

<sup>4</sup> Aristophanes and Alan H. Sommerstein, *Knights* (Warminster, Wilts, England: Aris & Phillips, 1981).

<sup>5</sup> За облекчаване на читателя, ще използвам определението „западен“, „Запад“ за страните от Западна Европа, Северна и Южна Америка, Южна Африка и Тихоокеанските острови.



оглед на последователното разширяване на либералната демокрация<sup>6</sup> в целия свят. Преди да продължа по-нататък, искам да поясня, че аз наистина считам, че либералната демокрация е диалектическа политическа стъпка напред към по-справедливи общества в сравнение с по-ранните авторитарни режими, но това не оправдава настоящите им прояви на несправедливост. Историята ни учи, че когато хората се чувстват малтретирани и икономически зависими от политиците при задоволяване на най-належащите си нужди, те са склонни да прибегват до най-опасните идеи и в крайна сметка до най-ужасните режими. Възходът на крайно десните в Европа показва, че хората почват да изпитват носталгия по авторитарните и потиснически режими, т.к. съществуващата прагматична демокрация е много далеч от основополагащите ценности на демокрацията.

Както е широко известно, думата „демокрация“ се състои от гръцките думи *demos*, което означава „народ“ и *kratos* - „власт“, или „народовластие“.<sup>7</sup> Терминът произхожда от древна Гърция и описва политическите системи на древногръцките градове-държави, най-известната между тях, макар и оспорвана, е системата на пряка демокрация в града-държава Атина през 5-и век, чийто основоположник е Клистен<sup>8</sup>. Историческата парадигма на древната атинска демокрация предлага подходяща основа за сравнение със съвременната демокрация и ще бъде разгледано подробно в настоящата глава. Основната цел на тази глава е критика на съвременното западно разбиране за демокрация, т.е. либералната демокрация, като същевременно се подчертава важноста от предприемане на стъпки към равноправно разпределяне на фактическата политическа власт. В тази връзка атинската демокрация може да бъде полезен източник на идеи за демократични реформи за постигане на по-директни форми на демокрация. Либералната демокрация и парламентарното представителство възникват в западните страни<sup>9</sup>, тяхната популярност нараства силно през 20-и и

---

<sup>6</sup> В много случаи демокрациите са или полу-демократични или дори автократични, въпреки че са създадени по модел на западната либерална демокрация.

<sup>7</sup> Henry George Liddell et al., *A Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1996).

<sup>8</sup> John Dunn, *Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1992).

<sup>9</sup> За облекчаване на читателя, ще използвам определението „западен“, „Запад“ за страните от Западна Европа, Северна и Южна Америка, Южна Африка и Тихоокеанските острови.

21-и век и сред останалите страни в света. Според определението на организацията “Фрийдъм хаус” (Freedom House) „една електорална демокрация, която защитава гражданските свободи, се счита за либерална демокрация“, при което през 2015 г. по света е имало 125 демокрации, от които 86 са били свободни държави с 2.9 милиарда население; 59 страни са били частично свободни, с 1.8 милиарда население и 50 страни са определени като несвободни, с население съответно от 2.6 милиарда.<sup>10</sup> Най-показателно е, че само 10 от 86-те либерални демокрации (т.е. свободни държави) от 2015 г. са съществували още през 1900 г., а през 1950 те са били едва 24. Което потвърждава тезата, че либералната демокрация явно е била във възход в началото на 20-и век, по-точно след края на Студената война.<sup>11</sup> Защо демокрацията малко по малко се превръща в цял свят в доминираща политическа система и защо толкова много държави са готови да се движат в тази посока или да се определят като демокрации? Макар и да признавам, че глобалната демократизация частично е резултат от социалните борби за политически права, ще изложа схващането си, че въвеждането и последващото разширяване на демокрацията не винаги е било резултат от честно преразпределяне на политическата власт в рамките на дадено общество, а по-скоро стратегическа отстъпка от елитите в полза на масите, за да се избегнат размирици. Всъщност аз се стремя да покажа, че либералната демокрация е структурирана по начин, който в повечето случаи позволява съществена манипулация от страна на елитите за постигане на икономически изгоди за сметка на по-бедните слоеве на обществото. По същата причина ще се възползвам от терминологията, предложена от Аджемоглу и Робинсън (Acemoglu and Robinson)<sup>12</sup>, според която обществата се разделят на елити и граждани, при което последните са теоретически по-многобройни. С други думи, когато казвам *елити* (или олигарси) имам предвид сравнително богатите малцинства, докато гражданите представляват относително бедните мнозинства, накратко *бедните*. Разграничаването *елити-бедняци* напомня хегеловата

<sup>10</sup> Freedom House, *Anxious Dictators, Wavering Democracies: Global Freedom Under Pressure*, Freedom In The World (Freedom House, 2016), 9.

<sup>11</sup> "Our World In Data", *Ourworldindata.Org*, 2016, <https://ourworldindata.org/democratisation>.

<sup>12</sup> Daron Acemoglu and James A Robinson, *Economic Origins Of Dictatorship And Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 15.

диалектиката господар-роб или по-късно теорията на Маркс за класовата борба между капиталисти и работници. В моя дисертационен труд разграничаването на *елити-бедняци* се ръководи и се подкрепя емпирично от едно скорошно проучване на Оксфам (Oxfam), че през 2015 г. 1% от свръхбогатите хора в са притежавали повече богатство отколкото всичките останали хора по света взети заедно. Затова в настоящата дисертация за *елити* ще считаме относително немногобройните богати олигархични малцинства, а с термина *бедни* - относително по-бедните многобройни мнозинства. Последната група включва средната класа и заможните слоеве на обществото, които Маркс би отнесъл към капиталистите или буржоазията, от където идва и структурната разлика от ортодоксалната марксистка терминология. Също така приемам, че съвременните общества представляват сложни структури, които не съответстват изцяло на това разграничение на две групи според притежаваното богатство. Затова при необходимост аз ясно ще разграничавам средната класа от останалата част на бедните, като ще се придържам общоприетите определения за останалите расови, етнически или религиозни различия съответно. Преди да анализираме непочтеното влияние на елитите върху вземането на политически решения, важно е да се върнем назад и потърсим корените на демокрацията в древна Атина и по-късно в Просвещението, които поставят основата за формиране на съвременната либерална демокрация.

Запленен от своеобразието на атинската демокрация, видният гръцко-френски пост-марксист и философ Корнелиус Касториадис (Cornelius Castoriadis) стига до убеждението, че древна Атина може да бъде източник на диахронни идеи за преобразуване на съвременните демокрации. Според Касториадис древна Атина е първото общество, което демонстрира готовност за създаване на една автентична политическа общност и предприема исторически стъпки към *автономията*. Това, което твърди Касториадис е, че древна Атина е първото общество, демонстрирало елементи на политическа и институционална *автономия*, като подобни елементи се появяват наново след дълго историческо прекъсване в Европа по времето на Просвещението и едва след края на

Средновековието и феодализма.<sup>13</sup> Етимологически *автономия* произлиза от гръцкото *auto-nomos* – общество, което създава собствените си закони и институции (някой, който дава на себе си собственото право), макар че исторически погледнато, обществата почти винаги са били хетерономни. Изразявайки мнението си за автономията, Касториадис казва:

Общество, в което *законът*, институциите се налагат от някой „друг“ (*heteron*), аз наричам хетерономно. Разбира се, както знаем, законът (*nomos*) никога не се въвежда от някой си „друг“, а е продукт на обществото. Въпреки това, в повечето случаи създаването на институции се възлага на извънобществен орган, който не се подчинява на човека (например Бог, предци, историческа необходимост).<sup>14</sup>

Касториадис твърди, че сред историческото множество хетерономни общества единствено Древна Гърция и Западна Европа от времето на ранното Просвещение (11-и – 12-и век) са успяли да разчупят традиционните норми на наследяване на институциите на предците си и че единствен източник на правото е самото общество. В тези два исторически момента, които са ясно различни и ограничени във времето, обществата за пръв път поставят под въпрос съществуващите институции. Законът престава да е свещен, което отваря място за преразглеждане на общоприетите традиционни норми и на свой ред поражда политика, демокрация, философия. Едно общество е автономно не само когато е в състояние да се институционализира, но и когато е в състояние да постави под въпрос съществуващите закони и институции. Обаче, както твърди Касториадис, и до днес нито едно общество не можем да наречем напълно автономно, с изключение на някои проблясъци на автономия, появили се в Древна Гърция и Западна Европа. Автономията според терминологията на Касториадис няма нищо общо с автономията на Кант, основаща се върху неизменния Разум и получена веднъж завинаги. Според него автономията е

<sup>13</sup> Cornelius Castoriadis, *The Rise Of Insignificance* - *Η Άνοδος Της Ασημαντότητας* (Athens: Ύψιλον, 2000).

<sup>14</sup> *Ibid.*, 193.

един неограничаван критичен анализ на правото и неговите принципи, както и способността му институиране. Автономия на общността е непостижима без автономия на индивидите, съставляващи тази общност. В същото време, отделният индивид не може да бъде автономен в една хетерогенна общност. Човек може да е автономен и свободен, служейки за социалното право, само когато той или тя лично са допринесли за неговото въвеждане. Когато спазва закона, човек може да се почувства свободен само в случай, че може да каже „този закон е мой закон“. Последното предполага, че човек е имал реалната възможност да участва в създаването на закона.<sup>15</sup>

*Автономията* на Древна Атина се подкрепя от схващането, че участието в политическите решения е благороден и праведен акт, който позволява човек активно да се включи в обществото и да развива общностни характерни черти. Впоследствие Георг Хегел стига до твърдението, че оттеглянето от обществото лишава човек от възможността за постигане на истинско самосъзнание<sup>16</sup>. Самосъзнанието се проявява като желание за увереност в себе си, което може да се постигне само чрез духовно взаимодействие с друго самосъзнание, или иначе казано, чрез взаимно признаване. Може да се каже, че подобна гледна точка по своята същност е получена като наследство от колективното съзнание на древноатинските лидери, които под натиска на бедните са учредили първата исторически документирана демокрация - Атинската демокрация. Интересна е етимологията на английската дума „идиот“ (idiot) – произхожда от гръцкото *idiotis*, което означава „частно“ лице, т.е. лице, оттеглило се от политиката. Впрочем, човек, оттеглил се от политиката, не е бил гледан с добро око от атинското общество, атиняните презирали „идиотите“ (idiotes, мн. число *idiotis*), т.е. гражданите, които не са активно ангажирани в политическия живот на града-държава.<sup>17</sup> Перикъл, един от най-известниците политици и генерали на древния град-държава Атина, казал веднъж по време на едно погребение, че човек, който не се интересува от политика, който се грижи само за собствения

---

<sup>15</sup> Ibid., 269.

<sup>16</sup> Robert C Solomon and David L Sherman, *The Blackwell Guide To Continental Philosophy* (Malden, MA: Blackwell Pub., 2003).

<sup>17</sup> Simon Goldhill, *Love, Sex & Tragedy* (Chicago: University of Chicago Press, 2004).

бизнес, няма работа изобщо в Атина, това изказване показва пренебрежителното отношение, което е имало в древността към „идиотите“.<sup>18</sup>

В своя сравнителен анализ между атинската пряка демокрация и съвременната представителна демокрация Касториадис посочва като основно отличие формата на представителство (например, парламент) при съвремените демокрации, каквато не е съществувала при атинската демокрация.<sup>19</sup> Непредставителната форма на управление в древна Гърция е давала възможност на атиняните да участват реално във вземането на политически решения, докато в наше време, хората са склонни да предоставят публичната сфера на професионалните политици.<sup>20</sup> В известен смисъл древна Атина е била по-автономна от една съвременна западна демокрация, т.к. поне за известен исторически период е смятала обществото като единствен инструмент за институиране. Вместо това съвременната демокрация е дълбоко засегната от религията и често институирането се търси чрез Бог, природните закони, разума, рационалната легитимност или чрез историчността.<sup>21</sup> Друга основна разлика е, че в древна Атина не е съществувала конституция в точния смисъл на думата, за разлика от съвременните демокрации, които в преобладаващите случаи приемат конституции, които ограничават демокрациите и възможностите за институиране на колективния дух. Това засилва чувството за маргинализация в гражданите и те възприемат държавата като враждебна външна власт, докато в древна Атина разбирането, че законът са гражданите („ние сме градът“) е било преобладаващо в колективното съзнание.<sup>22</sup> Атиняните са били убедени, че посредством образованието (*paideia*) обществото моделира и формира индивида, докато съвременните демокрации под влияние на религиите боравят с *индивидуални същности*, които са онтологически независими и са ангажирани в общ социален договор с други независими граждани. Последното води до

---

<sup>18</sup> Thucydides., Rex Warner and M. I Finley, *History Of The Peloponnesian War*(Harmondsworth, Eng.: Penguin Books, 1972).

<sup>19</sup> Ibid., 198.

<sup>20</sup> Ibid., 200.

<sup>21</sup> Ibid., 203.

<sup>22</sup> Ibid., 206.

индивидуализъм и враждебност към обществото и държавата, докато Атина е била доминирана от чувството за комунитаризъм.

Разбира се Кастриадис признава съществуването на определени изключения от атинската демокрация (например жените, робите и чужденците) и оценява високо съвременната демокрация за отхвърлянето на тези основни недостатъци. Нещо повече, в древна Атина въпреки липсата на конституция никой не смеел да се усъмни в понятията „семейство“ и „частна собственост“. Основният принос на Европа и Просвещението е, че няма закон или институция, които да не се поставят под съмнение или да не се подлагат на преразглеждане чрез обществен дебат. Извън редките случаи от гръцките комедии, в Атина не е поставяно под съмнение политическото и икономическо неравенство, докато в Европа този процес е заемал основно място и представлява част от най-важните приноси и нововъведения на съвременната демокрация.<sup>23</sup> Касториадис признава, че тези изключителни елементи на гръцката демокрация не са достатъчни, за да призоваваме за завръщане към подобна политическа система, в същото време съвременната демокрация по-радикално и универсално си поставя въпроса за някои общоприети норми, например ролята на жената в обществото, достъп до политическите решения и частната собственост. Цел на бъдещите общества, според Касториадис, би трябвало да бъде излизането извън рамките както на атинската демокрация, така и на представителната демокрация, и създаване на наистина универсална и автономна съвременна пряка демокрация. Това можем да постигнем само чрез разбиване на прекомерното върховенство на материалното удоволствие и икономическия растеж, като същевременно се стремим да създадем един нов морал, тясно свързан с тленната природа на човека.<sup>24</sup> В тази връзка Касториадис пояснява, че за разлика от нашето време, човешката смърт е съставлявала основен елемент от атинския живот и институциите и е подсещала гражданите, че всеки изминат ден ги доближава до смъртта. Противно на това, съвременните общества изцяло игнорират смъртта, което е пряк резултат от религиозните влияния,

---

<sup>23</sup> Ibid., 239.

<sup>24</sup> Ibid., 212.

проповядващи идеята за живот след смъртта. Илюзията за безсмъртие или простото отричане на смъртта е болест на съвременните общества, която води до безсмислен консумеризъм и на свой ред към безкраен икономически растеж, което поддържа господството на стерилна и индивидуалистична рационалност на институциите.

Ако следваме логиката на Касториадис, западната либерална демокрация е легитимен продукт на древната атинска демокрация, независимо от значителна историческа празнина след упадъка на атинския град-държава и преди епохата на европейското Просвещение. Корените на либералните демокрации могат да се открият в Европа от 17-и и 18-и век, по-точно в епохата на Просвещението, в края на Средновековието и при преминаването от феодализъм към урбанизация и индустриализация. По това време повечето страни са били монархии и демокрацията е била немислима. В силно християнизирания Европа монарсите са смятани за ръкоположени от Бога и обикновените хора, които впоследствие ще станат избиратели - за грешници и по природа носители на злото. И все пак през епохата на Просвещението сред интелектуалците от онова време се зародили идеите за разума, свободата и равенството между хората. Интелектуалците, подкрепяни от бедните маси, започнали да проповядват схващането, че постъпките на хората трябва да се ръководят от разбирането, че всички хора са равни по произход и че работата на правителствата е да са в услуга на хората, за което е необходимо върховенство на закона. Както вече знаем, Американската и Френската революции са значителни диалектически стъпки към установяване на либералната демокрация в целия западен свят. Първоначално тези, които са пропагандирали либералните идеи, са били възприемани като опасни фанатици, заплашващи устоите на обществото. Монарсите виждали заплахата за властта си и направили опит да задържат „традиционния“ начин на управление. Независимо от това, след Американската и Френска революции отделни части от света са започнали постепенно да преминават към начин на управление, който впоследствие се превръща в либерална демокрация. След Първата световна война, в която се сражаваха „малките хора“ и се сринаха големите империи, либералната демокрация беше



в подем и се превърна в нещо като основна политическа идеология. След Втората световна война тя зае водещо място сред теориите на управление и днес се счита за най-инклузивна форма на управление, която дава на най-голям брой хора право на глас относно това, как искат да бъдат управлявани. Дали тази промяна не е била една отстъпка от страна на елитите, за да успокоят хората, като им предоставят частично участие във вземането на решения или е една диалектична стъпка напред за западните общества? Отговорът на този въпрос не е очевиден, макар че двете възможности не се изключват взаимно. В смисъл, че елитите със сигурност имат интерес да поддържат механизмите за доминиране, като предоставят свободи на хората чрез политическа система, която може да бъде манипулирана от олигархията. От друга страна, свободите, които са част от либералната демокрация, са важна стъпка напред за обществата и са резултат от векове социална борба, която не бива да се игнорира, когато отправяме каквато и да било критика към либералната демокрация, каквато и аз възнамерявам да представя.

Както споменах в увода на тази глава, от всичките 86 либерални демокрации (т.е. свободни страни) през 2015 г. само 10 демокрации са съществували през 1900 г., и 24 – през 1950 г., което подкрепя тезата, че от началото на 20-и век либералната демокрация несъмнено се развива по експанзивна траектория.<sup>25</sup> С други думи, ние не само сме свидетели на експанзията на икономическата дерегулация, свободното движение на капитала и търговията, на международната трудова експлоатация и нарастващия през 20-и и 21-и век конsumerизъм, което с други думи наричаме „глобализация“, но сме и свидетели на безспорната експанзия на либералната демокрация. Човек не може да не се замисля, до каква степен са свързани икономическата глобализация и разширяването на либералната демокрация и дали съществува причинно-следствена връзка между тях?

И макар че погледнато глобално, причинно-следствената връзка не е строго еднопосочна, с помощта на политикоикономическа и теоретична методология в настоящата дисертация ще разгледаме хипотезата, че е много

---

<sup>25</sup> "Our World In Data", *Ourworldindata.Org*, 2016, <https://ourworldindata.org/democratisation>.

вероятно либералната демокрация чрез възможността за координация на екстериториалните елити, да е послужила като експанзионистична основа на глобализацията. С други думи, експанзията на либералната демокрация не е просто резултат от борбата на хората за повече политическа свобода, но би могла да е стратегическо решение на вътрешните елити за избягване на вълнения чрез предоставяне на изборителни права и свободи на бедните. В защита на тази хипотеза, като прилагат игрови теоретичен подход към глобалната политическа икономика, Аджемоглу и Робинсън (Acemoglu и Robinson) открито заявяват, че политическите преходи исторически зависят от заплахата от социално недоволство, както и от желанието на елитите да предоставят демократични облекчения на обезправените слоеве на обществото, за да се избегнат загубите от една революция.<sup>26</sup> По специално, те твърдят, че елитите са готови да жертват част от своята де юре политическа власт, когато виждат, че загубите от една революция застрашават да надвишат загубите от частична демократизация. С други думи, демократизацията е по-скоро обект на интерес на елитите, отколкото зависимост от други социологически фактори. Демокрацията е политическа система за преразпределяне на богатството и дори след въвеждането ѝ съществува възможност поради икономически стимули елитите да извършат преврат и да върнат страната към недемократичен строй, типичен пример за което са политическите преходи в Латинска Америка през 20-ти век. В подкрепа на теорията си за демократизация Аджемоглу и Робинсън различават *четири пътя* за преход между не-демокрацията и демокрацията.<sup>27</sup> Първият път на политическо развитие води постепенно от не-демокрация към стабилна дългогодишна демокрация, която не може да се върне към не-демокрация. Авторите посочват Великобритания като най-представителен пример за този път, където относително богатата и селска аристокрация е направила стратегически отстъпки, като тази от 1832 г. (първоначално само за мъжката част от населението), което е довело до днешната стабилна

---

<sup>26</sup> Daron Acemoglu and James A. Robinson, "A Theory Of Political Transitions", *The American Economic Review* 91, no. 4 (2001): 938-963.

<sup>27</sup> Acemoglu, Daron and James A Robinson. *Economic Origins Of Dictatorship And Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 1.

демокрация. Вторият път също така води от не-демокрация към демокрация, но демокрацията бързо се сгромолясва, което води до постоянни циклични преходи между не-демокрация и демокрация. Политическата история на Латинска Америка е подходяща илюстрация на втория път, и Аржентина, която преминава през множество подобни преходи в периода 1912 г. – 1983 г., е един подходящ пример. Остава да се разгледат страните, останали недемократични или в които демократизацията доста се е забавила; тях Аджемоглу и Робинсон разделят на две подгрупи. Третият път на политическо развитие, който е свързан с първата подгрупа, е пътят на страните с дългогодишна не-демокрация в относително егалитарни и проспериращи страни като Сингапур, където хората са удовлетворени от отличната работа на политическите институции и икономическото благоденствие и затова нямат стимули за недоволство и желание за допълнителни политически отстъпки. И накрая четвъртият път (втората подгрупа недемократични страни) се отнася за крайно неравноправни общества, където елитите, за да се предпазят от демократизация, са силно стимулирани към принудително потискане на всякаква социална реакция. Много подходящ пример за такъв път е Южна Африка преди падането на режима на апартейд през 1994 година<sup>28</sup>.

Като подкрепа на тезата си за влиянието на елитите върху процеса на демократизация Аджемоглу и Робинсън в отделни проучвания разглеждат общоприетите политикономически теории, според които икономическият растеж или по-доброто образование биха повишили вероятността за демократизация. Липсет (Lipset)<sup>29</sup> и подкрепящият го Баро (Barro)<sup>30</sup> твърдят, че повишаването на качеството на образованието или на имущественото благосъстояние би увеличило вероятността за демократизация. По-специално Липсет твърди, че колкото е по-високо нивото на образование на дадено общество, при което се създава една „култура на демокрацията“, толкова по-висока е рационалната възможност за избор и за насърчаване на политическото

---

<sup>28</sup> Ibid., 1.

<sup>29</sup> Seymour Martin Lipset, "Some Social Requisites Of Democracy: Economic Development And Political Legitimacy", *The American Political Science Review* 53, no. 01 (1959): 69-105.

<sup>30</sup> Robert J. Barro, "Determinants Of Democracy", *Journal Of Political Economy* 107, no. 6 (1999): 158-183.

развитие. Според Липсет, „високото“ образование не само е достатъчно условие за демокрацията, то е почти необходимо условие. Аджемоглу и др.<sup>31</sup>, обаче, не успяват да установят каквато и да било причинно-следствена връзка между високите нива на образование и демократизацията. Нещо повече, Липсет твърди, че само едно богато общество би позволило съзнателно участие на масите в политиката, и в този случай Аджемоглу и др.<sup>32</sup> не успяват да открият каквато и да е положителна корелация между доходите и демокрацията, въпреки по-ранните емпирични резултати, покрелящи тезата, че по-високият доход на глава от население води до демократизация.

Силата на елитите в наше време емпирично се подкрепя от едно скорошно изследване на Оксфам, където се твърди, че през 2015 година най-богатият 1% от населението е натрупал повече богатство от цялото останало население на света взето заедно; зашеметяващо потвърждаване на глобалната несправедливост.<sup>33</sup> Мнозина биха казали, че такова неравенство е предимно елемент на недемократичните общества. Това може и да изглежда като разумен аргумент, но икономическото неравенство и бедността са ежедневна реалност в почти всички либерално-демократични западни страни. На свой ред може доста да се спори, дали абсолютния имуществен егалитаризъм трябва да бъде единствена цел на обществото. Въпреки това, дълбоките неравенства и крайната бедност дори в демократизираните общества е морален упадък в един свят с изобилие на ресурси, което изисква по-радикални действия. В това отношение аз приемам гледната точка на Хана Аренд (Hannah Arendt), че един философ може да е обективен по отношение на природата, но не трябва да се ограничава с неутралност, когато става дума за политика<sup>34</sup>, подобен морален упадък изисква

---

<sup>31</sup> Daron Acemoglu et al., "From Education To Democracy?", *National Bureau Of Economic Research* no. 11204 (2005).

<sup>32</sup> Daron Acemoglu et al., "Income And Democracy", *National Bureau Of Economic Research* no. 11205 (2005).

<sup>33</sup> Oxfam, *An Economy For The 1%*, Oxfam Briefing Paper (Oxfam, 2016), <http://www.oxfam.org>, 1.

<sup>34</sup> Hannah Arendt, *Essays In Understanding, 1930-1954* (New York: Schocken Books, 2005).

действие за премахването му. Търсейки възможно решение за отстраняване на имуществения дисбаланс и бедността в световен мащаб, човек трябва точно да локализира източника на де факто властовия дисбаланс, съществуващ при либералната демокрация, която постепенно се превръща в доминираща политическа система в света. За разлика от останалите теоретици, които нападат капитализма директно като първично зло и причинител на бедността и имуществения дисбаланс, за мен е очевидно, че такова сериозно неравенство е резултат от големи несправедливости в политическата сфера.

Аз частично заимствам този подход от Касториадис, който, макар и увлечен от социализма, постепенно се дистанцира от марксизма и фокусира критиката си върху съвременните общества в лицето на политическите им институции. Касториадис твърди, че прилагането на политическа сила е съществувало винаги и ще продължи да съществува при колективното вземане на решения, освен ако не вярвате в неубедителната анархо-марксиста утопия, че един ден хората ще приемат колективни решения спонтанно, без натиск от някаква сила.<sup>35</sup> Независимо от това Касториадис призовава за по-автономно и справедливо разпределяне на тази власт. Искам да напомня, че Касториадис високо цени древна Гърция и западните политически институции за организиране на първите автономни политически общности, но същевременно остава изключително критичен към съвременната либерална демокрация, главно заради елемента на представителство. В частност той казва, че за него не съществува друга демокрация, освен пряката демокрация, и това е причина за високата оценка, която дава на управлението на древна Атина. Представителството възниква за пръв път в средновековна Западна Европа в самоуправляващите се градове от 11-и и 12-и век и не е познато в древността. Представителството е обидно към представлявания и всъщност е една съвременна идея с корени в политическата хетерономия и отчуждението, както казва Касториадис<sup>36</sup>, цитирайки израза на Русо, „британците са свободни веднъж на

---

<sup>35</sup> Cornelius Castoriadis, *Democracy And Relativity - Δημοκρατία Και Σχετικισμός* (Athens: Στάσει Εκπίπτοντες, 2015), 41.

<sup>36</sup> *Ibid.*, 90.

пет години“ (т.е. в деня на изборите).<sup>37</sup> И добавя, че в момента, в който избирателите предават политическата власт трайно и необратимо на представители, те веднага политически се отчуждават.<sup>38</sup> Макар да споделям гледната точка на Касториадис, че съвременната либерална демокрация е далеч от автентичната демокрация, не намирам че причината е в демократичната ограниченост на представителството, по-скоро бих предположил, че несправедливостта идва от *временното постоянство (дългострочност) на представителството*. С това искам да кажа, че не възприемам като обида към гражданите или като пряк източник на отчуждение няколкогодишното въплъщение на волята на отделен човек от друг чрез парламентарни избори. Обратното, разглеждам несправедливостта на либералната демокрация като следствие от липса на механизъм за пряк контрол, с чиято помощ да е възможно предварително прекъсване на *мандата* на едно правителство, когато избирателят почувства недоволство от представителството. Всъщност, аз наистина смятам, че източник на реалния дисбаланс на силите в полза на елитите е трайното *многогодишно присъствие* на законодателите между изборите (обикновено четири или пет години), което разширява шансовете за лобиране, пропаганда, финансиране на определени партии и подкупи. За да разберем това явление, трябва да си поставим въпроса, на първо място кои са тези средства на либералната демокрация, които задължават партиите и политиците да изпълнят предизборните обещания, които са ги довели на власт? Отговорът е прост – няма такива; няма *обвързващ* механизъм, който да принуди политиците или да изпълнят обещанията си, или да се оттеглят от властта. Единственият такъв необвързващ механизъм е непряк контрол от страна на парламента, който може лесно да бъде повлиян от финансовата мощ на елитите. Основно средство за манипулиране на демокрацията от страна на елитите, което води до дисбаланс на силите, е пропагандата, тъй като елитите разполагат със значително по-големи възможности от бедните да популяризират възгледите си в обществото (например чрез частните медии за масова информация). Втори

---

<sup>37</sup> Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract* (Baltimore, MD.: Penguin Books, 1968).

<sup>38</sup> Cornelius Castoriadis, *The Ancient Greek Democracy And Its Importance For Us Today - Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία Και Η Σημασία Της Για Μας Σήμερα* (Athens: Ύψιλον, 1999), 34.

много важен инструмент на елитите е лобирането, например поддържане на тесни връзки с политиците, финансиране на партии и дори, ако е необходимо, подкупване на законодателите. На практика понякога самите политици са част от националния елит. Не е просто съвпадение, че често участващите в избори кандидати в много либерално-демократични страни са богати хора или индустриалци, които могат сами да финансират или да търсят подкрепа за изборната си кампания. Забележете, че елитите използват пропагандата непосредствено преди изборите, което нарушава обществената нагласа и води до избор на тези политици, които са предпочитани от елита. Ако представим графически връзката между пропагандата и времето преди и след изборите, ще видим, че нивото на пропаганда прави скок преди изборите и след това пада по време на мандата на правителството до ниво, необходимо за да се осигури по-висока вероятност за преизбиране. От друга страна, лобирането играе по-важна роля след изборите, когато сравнително дългият мандат на правителството (*временното постоянство*) позволява на елитите да подтикват политиците да прокарват закони в тяхна подкрепа. Освен това много от либералните демокрации прилагат дори по-комплицирани механизми на представителство – не само един-единствен парламент, но и допълнителни сенат, конгрес, избираем президент, което допълнително намалява степента на народен контрол върху правителството. Колкото по-сложна е структурата на представителството, толкова по-слаба е възможността избирателите да контролират степента на изпълнение на предизборните обещания към народа. С други думи, в условията на либерална демокрация хората нямат законен пряк начин за оценка на работата на избраното правителство, а техните представители в парламента могат да преследват свои лични или партийни интереси, или по-лошо, могат да бъдат повлияни финансово от местния елит.

От друга страна, съвременното законодателство е толкова сложно, че парламентарното представителство наистина е полезно за ефективната координация на колективната воля. Въпреки това, непрекият контрол на правителството чрез парламента се оказва изключително нестабилен спрямо корупцията и икономическата мощ на елитите, което им позволява да увеличат

тяхната де факто политическа власт в рамките на либералната демокрация чрез манипулиране на малцината законодатели, представени в парламента. Това *временно постоянство* на законодателите е механизъм, предизвикващ основните социални неравенства, които би трябвало да се коригира без задължителното премахване на парламентарната система. Във всеки случай, всяка реформа към по-нататъшна демократизация ще се извършва постепенно, на етапи, които ще срещат ожесточена съпротива на елитите, подкрепящи по-малко демократизираните общества. Иначе казано, възможността за преминаване от либерална демокрация към пряка демокрация изглежда като нереалистична утопия за повечето части на света на този етап. И все пак, човек трябва да очаква малки диалектични стъпки към по-автономни общества, които биха премахнали отговорността за контрол на правителството от страна на парламента и биха я прехвърлили на хората. Всъщност някои общества вече са направили подобни малки, все още недостатъчни стъпки в тази посока, като например Швейцария, чиято либерална демокрация е основана върху сравнително честата употреба на референдуми. Един път на постепенна демократизация, който превръща съвременните либерални демокрации в референдумни демокрации, подобни на швейцарската политическа система, наистина би бил значителна диалектична стъпка към по-справедливи и автономни общества, както ги разбира Касториадис. Ако направим стъпка напред в нашите провокирани от атинската демокрация размишления, то според мен обществата, диалектически погледнато, трябва да стигнат до разглеждане на прякото *отменяемо гласуване* като основна съставка на представителната демокрация, т.е. възможност избирателят директно да отзове или да промени избора си в момента, в който той или тя се почувства неточно представен. По-нататък в настоящата работа обсъждам по какъв начин трябва да се разгледа в публичен и академичен дискурс въпроса за отменяемото гласуване, за да се постигне неговата реализация, както и теоретичните и прагматични предизвикателства. В този момент бих искал само да напомня, че понятието за отменяемост (отзоваване) на настоящия етап представлява основен елемент на съвременната лична сфера, най-типичен пример за което са трудовите



взаимоотношения в частния сектор. На световно равнище е широко възприета практиката, че в условията на глобална пазарна икономика неефективният служител бива веднага уволнен. От друга страна, отменяемостта остава табу за обществената сфера и по-специално за демокрацията, тъй като правителствата остават на власт дори след значителни грешки, независимо дали са умишлени или не. Трябва да напомня, че властта на правителството след изборите е строго подчинена на волята на малък брой законодатели, членове на парламента. При това същите тези законодатели са пряко повлияни от лични интереси, партийни интереси и интереси на елитите. Колкото е по-малък броят на законодателите, толкова е по-могъщ елита, което обяснява необходимостта хората да получат пряк контрол върху правителството.

Основавайки се върху Хегеловата диалектика Франсис Фукуяма (Francis Fukuyama) изказва предположение, че с установяването на либералната демокрация е настъпил краят на историята, тъй като тя е успяла да елиминира всички възможни алтернативи.<sup>39</sup> Несъмнено към момента либералната демокрация е най-всеобхватната политическа система, и нейната експанзионистична траектория наистина пълноценно потвърждава, че не съществува никаква значителна алтернатива за оспорване на западното либерално статукво и неговата глоболизираща хегемония. По този начин либералната демокрация си е обезпечила привелигирано положение в историята на обществата. Независимо от това, в световен мащаб все още са реалност големият дисбаланс на силите и значителната бедност, включително сред либералните западни държави, просто защото представителният парламентаризъм е създаден по начин, който облагодетелствува олигархиите. Краят на историята не може да бъде просто край на олигархичната хегемония, нерегулираното натрупване на богатства и човешката експлоатация, защото при съществуващото неравенство рано или късно ще покълне семето на противодействие, което ще създаде основа за по-значителна контра-хегемония. За съжаление възходът на крайнодесните сили в Западна Европа и на Ислямска държава в Близкия Изток подсказва, че никой не може да гарантира, че тази контра-хегемония ще бъде демократична

---

<sup>39</sup> Francis Fukuyama, *The End Of History And The Last Man* (New York: Free Press, 1992).

или ненасилствена, което от своя страна налага повече от всякога създаване на прогресивен дискурс към по-нататъшна демократизация, за да се защити демокрацията като такава. Първата глава на тази дисертация предлага кратка история на демокрацията в древна Атина и на западната либерална демокрация, прави се опит да се покаже, че съвременната либерална демокрация на Запад и другите най-демократизирани части на света са послужили като удобна политическа платформа на елитите за удържане на значителна част от техната де факто политическа власт, като жертват част от де юре политическата власт, за да се избегнат социални вълнения. Известно е, че появата на либералната демокрация през 20-ти-21-и век представлява положителна промяна в сравнение с по-ранните авторитарни режими, и е резултат от широки социални борби, които принуждават елитите да се откажат частично от политическата власт в полза на бедните и така да предотвратят по-високите загуби от една потенциална революция. Продиктувано от едно проучване, което сочи, че 1% от света притежава повече богатство от останалите 99%, настоящето изследване от методологична гледна точка разглежда обществото като съставено от елити и бедни (относително по-бедните мнозинства се сравняват с елитите).

По-специално, позовавайки се на отношението на Касториадис към атинската демокрация, *автономията* и неговата критика на съвременната демокрация, се обяснява, че съвременният представителен парламентаризъм носи механизми за хегемония, които улесняват елитите за увеличаване на тяхното политическо влияние и съответно на икономическата им печалба непропорционално и за сметка на бедните, което е нарушение на основните демократични ценности. Всъщност се посочва, че най-значимият механизъм за дисбаланс на политическата власт е временното *постоянство* на законодателите в продължение годините между изборите, който позволява на елитите да влияят върху политиката чрез средства, изключващи правото на избор, например лобиране, финансиране на партии, пропаганда и подкупи. В много случаи самите политици са част от елитите; със сигурност не е случайност, че за президенти и законодатели обикновено се избират много богати преди (и след) изборите хора. По същия начин не е просто съвпадение, че петте най-богати и

силни държави (победители във Втората световна война) имат *постоянен* глас в Съвета за сигурност на ООН. Липсата на институционално равноправие и шансовете за подкуп в ООН са подробно дискутирани, като още един пример на глобален геополитически елитизъм и липса на справедливо разпределение на политическата власт.

За да избегнем отрицателния нихиристичен подход на съвременните политически институции, предлагаме едно задълбочено обсъждане на оптимистичната парадигма на швейцарската политическа система. Швейцарската референдумна (пряка) демокрация е една от най-егалитарните политически системи в света към днешна дата. Трябва да добавим, че референдумната демокрация е все още крехка и податлива на елитизма и следва да се подобри и разшири за постигане на по-голям политическия егалитаризъм. Главата се фокусира върху идеята, че ако искаме да се реши дисбаланса с бедността и богатството, демократичните реформи трябва да са насочени срещу временното *постоянство* на законодателите, което дава неизмерима мощ на елитите да влияят върху политиката. В тази насока в настоящата дисертация се предлага темата за *отменяемото гласуване* като основа за следващи изследвания; с цел решаване на проблема на временното *постоянство* на политиците, което е основен източник на значителното икономическо и политическо неравенство. Трябва накратко да спомена, че отменяемото гласуване е една теоретична система за гласуване, която позволява гласоподавателите в условията на представителна демокрация да отзовават или променят вота си, ако сметнат че са неподходящо представяни от законодателите. Особеностите на *отменяемото гласуване*, прагматичните последици и предизвикателства при широкомащабното му въвеждане ще бъдат дискутирани подробно в Глава втора.

Значителна част от първата глава е посветена на политическата икономия на Аджемоглу и Робинсън, които твърдят, че демократизацията и по принцип политическите преходи са предимно обект на интерес на елитите. Аджемоглу и Робинсън представят данни, че образованието и икономическия растеж не са движещи фактори на демократизацията, както се твърди от някои политически

икономисти. Обратното, основен фактор за демократизацията е непротиводействието на елитите след сравняване на цената на демократизацията с рисковете от революция. Аджемоглу и Робинсън предлагат една кратка история на политическите преходи, в която разграничават четири пътя за политически преход. Първият път на политическо развитие води постепенно от не-демокрация към стабилна дългогодишна демокрация, която не може да се върне към не-демокрация, какъвто е случая с Великобритания и още много западни либерални демокрации. Вторият път също така води от не-демокрация към демокрация, но демокрацията бързо се сгромолясва, което води до постоянни циклични преходи между не-демокрация и демокрация, какъвто е случаят с някои страни от Латинска Америка. Третият път на политическо развитие е пътят на проспериращи страни с дългогодишна не-демокрация като Сингапур, където хората са удовлетворени от икономическото благоденствие и затова нямат стимули за недоволство и желание за допълнителни политически отстъпки. И накрая четвъртият път, подобно на третия, се отнася за страни с дългогодишна не-демокрация, но с крайно неравноправни общества, където елитите, за да се предпазят от демократизация, са силно стимулирани към принудително подтискане на всякаква социална реакция.

Основавайки се върху теорията за четирите пътя на Аджемоглу и Робинсън аз предлагам и *пети път* на политически преход, чрез който целя да обясня историческото възникване и установяване на либералната демокрация след края на Студената война и нейната нова структура през 21-и век. *Петият път* е едно теоретично продължение на Аджемоглу и Робинсън, което обяснява преходите от не-демокрация към демокрация, масово извършени в повечето западни национални държави. Според теорията за *петия път*, демокрацията постепенно се разпада, без обаче да се срива обратно към не-демокрация, както това се случи при много от латино-американските политически преходи от 20-и век. Твърди се, че *петият път* описва най-успешните западни либерални демокрации сред рухването на Берлинската стена, при което се наблюдава значително разширяване на либералната демокрация в световен мащаб успоредно със значителен ръст на икономическата мощ на елитите. С други

думи, разширяването на икономическата глобализация и свободната мобилност на капитала, дава на елитите подходящи стимули за разрешаване и дори насърчаване на либералната демокрация след края на Студената война.

Накрая аз обобщавам работата на Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) и Колин Крауч (Colin Crouch) като теоретична подкрепа на моята теория на *петия път*. Разширяването на либералната демокрация е емпирически свързано със формирането на глобалните икономически елити, както и появата на суверенни национални държави и политическа власт на бедните в рамките на либералните демокрации. Зигмунт Бауман нарича това явление епоха на *междущарствие* (*interregnum*), т.е. епоха на разделение на властта от политиката. Бауман твърди, че властта става глобална, докато политиката остава локална, което прави правителствата безсилни пред лицето на глобалните пазари, които заплашват да унищожат икономически всяка нация, която не се поддава на правилата за глобализация и се опитва да ограничи свободното движение на капитала, нарушенията на кодекса на труда или да облага с данък богатите. В края на Глава първа разглеждаме теорията на Колин Крауч за *постдемокрацията* като още една теоретична подкрепа на хипотезата, че възходът на либералната демокрация е последван от нейната постепенна дезинтеграция, както това се случва през втората половина на 20-ти век, в резултат на глобализацията и нарастващата власт на елитите. Крауч и Бауман също така споделят мнението, че новите форми на социално надмощие, влиянието на медиите и рекламите също са допринесли за разпадането на либералната демокрация и за неравномерното разпределение на икономическата власт в либералните демократични общества. Прави се сравнителен анализ на *петия път*, наречен от Бауман *междущарствие* или *постдемокрация* според Крауч, който ще послужи за теоретична основа в Глава втора, която се фокусира върху теорията на Антонио Грамши (Antonio Gramsci) за хегемонията, теориите на Шантал Муф (Chantal Mouffe) за *антагонистичния плурализъм* и *радикалната демокрация*, както и моя отговор на Грамши и Муф – представяне на теорията за *отменяемо гласуване*.

Трите глави на този труд са логически взаимосвързани, при което всяка глава служи като теоретична основа на следващата. С две думи Глава първа:

- Предлага кратка история на понятието демокрация, както и концепцията за институционална и социетална *автономия* на Касториадис и на неговата критика на представителната демокрация в сравнение с древноатинската демокрация.
- Твърди се, че съвременната либерална демокрация е резултат от един бавен стратегически процес, при който елитите се отказват от своя монопол върху властта и приемат демократизацията като средство за избягване на социални вълнения. В резултат на което, доминиращата на Запад представителна демокрация е структурирана по начин, който поставя в по-благоприятно положение елитите и им позволява да увеличат тяхната де факто политическа власт за сметка на бедните.
- Прекомерната власт на елитите се дължи на *временното постоянство на законодателите*, което им позволява да се възползват от икономическата си мощ и да влияят върху политическите решения чрез пропаганда, лобиране и/или подкупи. Накратко се представя *отменяемото гласуване* като едно много ефикасно средство срещу *постоянството* на законодателите, което подробно се обсъжда в Глава втора.
- Основавайки се на политическата икономия на Аджемоглу и Робинсън в главата се твърди, че либералната демокрация се разпада през 20-ти и 21-и век, по-точно след края на Студената война, когато много бивши комунистически страни побързаха да прегърнат либерализма. Това облекчи бързата експанзия на глобалната маркетизация, което на свой ред намали суверенитета на националните държави. Сравнението между теорията на Бауман за *междущарствието* и трудовете му за механизма на социалното доминиране и глобализацията и теорията на Крауч за

*постдемокрацията* се използва за теоретична подкрепа на хипотезата за постепенното разпадане на демокрацията.

## Глава втора: Радикалната демокрация и отменяемото гласуване

„Революция не означава реки от кръв, щурм на Зимния дворец и други подобни. Революция означава радикално преобразуване на обществените институциите. В този смисъл аз несъмнено съм революционер.“

**Корнелиус Кастириадис**

Както вече обсъдихме в Глава първа, през 20-ти век демократизацията е резултат от множество социални борби, но в крайна сметка се провежда под прякото влияние на елитите. Тази борба за надмощие между елитите и хората има огромно отражение върху идеята и концепцията за *свобода*. Ернесто Лаклау (Ernesto Laclau) и Шантал Муф ни подсещат, че по времето на Лок (Locke) традиционният либерализъм е разглеждал свободата като липса на насилие от страна на другите, към нея според Джон Стюарт Мил (John Stuart Mill) се причисляват политическата свобода и демократичното участие.<sup>40</sup> За социално-демократичния фронт от началото на 20-ти век, понятието свобода се преобразува по такъв начин, че бедността, липсата на

---

<sup>40</sup> Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, *Hegemony And Socialist Strategy* (London: Verso, 1985), 172.

образование или основни социално услуги започват да се разглеждат направо като престъпление срещу свободата на човека. Въпреки това, *неоконсервативната* или *неолибералната* (крайно дясна) идеология, господстваща по цял свят от края на 20-ти век, неизбежно рано или късно поставя под съмнение по-ранните концепции за свобода. Всъщност крайно десните взимат на прицел статизма (прекалената намеса на държавата) и създаването на социална държава, от началото на 20-ти век най-отъявлени поддръжници са Хайек, Фридман, Нозик и Фукуяма (Hayek, Friedman, Nozick, Fukuyama). Всяка намеса на държавата, с изключение на действия по проблеми, които не могат да се урегулират от пазара, се считат от неолибералите като пряко нарушение на личната свобода. Според неолибералите определението за лична свобода изключва политическите свободи, те обръщат внимание почти единствено на ненарушаване на правото на човек върху частната собственост при минимална или по възможност почти нулева намеса на държавата. Лаклау и Муф предупреждават, че пренебрегването или подценяването на важността на подобни опити за предефиниране на понятието свобода, равенство и справедливост на политико-философско ниво носят огромни рискове, които биха могли да доведат до значителни последици в колективното съзнание на масите.<sup>41</sup> Лаклау и Муф предупреждават, че новият консерватизъм е успял да представи своята идеология за демонтаж на социалната държава (особено след края на Студената война) като защита на личните свободи от *държавата-потисник*.<sup>42</sup> Ето защо сега сме свидетели на появата на един нов проект за хегемония с либерално-консервативен дискурс, който се стреми да артикулира неолибералната защита на свободната пазарна икономика с дълбоко анти-егалитарен култ от страна на консерватизма.

*Отменяемото гласуване* беше накратко представено в Глава първа като средство за защита срещу *временното постоянство на законодателите*, което позволява на елитите да влияят върху политическите решения чрез незаконни средства като медийна пропаганда, лобиране и подкупи и като цяло чрез

---

<sup>41</sup> Ibid.,174.

<sup>42</sup> Ibid., 175.



упражняване на прекомерната си икономическа мощ върху политиката. В Глава втора бих искал да развия тезата си за отменяемо гласуване; в дискусиата използвам теориите на Антонио Грамши (Antonio Gramsci) и Шантал Муф за значението на по-нататъшната демократизация извън рамките на либералната демокрация, което е основен стратегически път към обуздаване на глобалните финансови дисбаланси и сдържане на властта на олигарсите. В този контекст отменяемото гласуване се представя и като една потенциална съвременна стъпка от *позиционната война* на Грамши, която бедните трябва да поведат срещу елитите, и като част от необходимите усилия за постигане на виждането на Муф за *радикална демокрацията* (т.е. агонистична демокрация).

Преди да продължим по-натъък, бих искал отново да представя отменяемото гласуване на читателя. Както беше обяснено по-горе в настоящата дисертация, *масовото отменяемо гласуване* осигурява възможност избирателят да отзове или преназначи своя вот непосредствено в момента, в който се почувства погрешно представен от законодателите. Отмяната на вот трябва да се извършва без намеса на всякаква непряка форма на демократични институции, например парламент или сенат. Предвижда се процесът на отменяемо гласуване да е част от представителната парламентарна демокрация, като я преобразува в по-директна форма на демокрация без да се измества концепцията за представителство. Както се твърди в Глава първа, дисбалансът на политическите сили до голяма степен се дължи на *временното постоянство на законодателите* между изборите, а не на факта, че всъщност законодателите са избрани от народа. Невъзможността хората след приключване на изборите да влияят върху решенията на законодателите позволява на елитите да оказват влияние върху законодателите, като използват недемократични средства и изместват политическите решения в своя полза. Ще цитирам съответния сегмент от Глава първа: „бих искал само да напомня, че понятието за отменяемост (отзоваване) на настоящия етап представлява основен елемент на съвременната лична сфера, най-типичен пример за което са трудовите взаимоотношения в частния сектор. По света е широко възприета практиката, че в условията на глобална пазарна икономика неефективният служител бива веднага уволнен от

фирмата. От друга страна, отменяемостта остава табу за обществената сфера и по-специално за демокрацията, тъй като правителствата остават на власт дори след значителни грешки, независимо дали са умишлени или не. Трябва да напомня, че властта на правителството след изборите е строго подчинена на волята на малък брой законодатели, членове на парламента. При това същите тези законодатели са пряко повлияни от лични интереси, партийни интереси и интереси на елитите. Колкото е по-малък броят на законодателите, толкова е по-мощен елита, което обяснява необходимостта хората да получат правото за пряк контрол върху правителството.“

Ще започнем с проследяване на историческия път на понятието „отменяемост“ в рамките на политическите системи. Възможността за отзоваване – *отменяемост* – на избранниците е известна избирателна практика още от времето на древноатинската демокрация.<sup>43</sup> Също така Карл Маркс дава висока оценка на Парижката комуна за прилагане на концепцията за *отменяемост* на своите решения, отменяемостта също е била прилагана при избор на депутати за Работническите съвети, преди тяхното подчиняване на Комунистическата партия на Съветския съюз. И накрая, известни са определени форми на отзоваване в работническите съвети в Италия и Германия през 1920-1921 г., в контекста на щатската и швейцарска демокрации, дори известна форма на отменяемост е регистрирана в Канада, Украйна и Венецуела. Процедурата, която днес наричаме избори за отзоваване или референдум за отзоваване, се прилага в САЩ от 1631 и в Швейцария от 1846. Изборите за отзоваване се отличават от *масовото отменяемо гласуване*, което аз предлагам в настоящата дисертация, а именно – събиране на подписи с цел отзоваване на избран представител пряко или чрез референдум. От друга страна *отменяемият вот*, във вида, в който е представен в настоящата работа, се състои от директно отзоваване от избирателя на вот от парламентарни избори (включително партии и представители). При значителен брой отзовавания може да се стигне до падане на правителството.

---

<sup>43</sup> Cornelius Castoriadis, *The Ancient Greek Democracy And Its Importance For Us Today - Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία Και Η Σημασία Της Για Μας Σήμερα* (Athens: Ύψιλον, 1999), 39.

Тъй като отменяемото гласуване, представено в настоящата дисертация, е една сравнително нова концепция, бих искал да се спра по-подробно върху теоретичните особености, без да навлизам в дълбоко в прагматичните детайли, които са извън обсега на настоящото изследване. Искам да кажа, че *отменяемото гласуване се разглежда като едно радикално допълнение към съществуващите демокрации, но не представлява идея за една напълно нова демократична система.* Както знаем в либералните демокрации изпълнителната власт е в ръцете на президент или министър-председател (или на двамата) и зависи от решенията на националния парламент или сенат (или и на двете институции) в зависимост от различията в политическата система. В повечето настоящи политически системи получаването на дори малко повече от 40% от обществения вот е достатъчно условие за формиране на самостоятелно правителство. *Отзоваване на вот може да влезе в сила само след провеждане на изборите и след формиране на правителство, което се утвърждава от парламента. След задействане на отменяемо гласуване, гражданинът получава възможността да оттегли и незабавно да превъзложи първоначалния си избор на друга партия/президент/представител. Това би довело до динамична демокрация, при която правителството, за да остане на власт и получава законодателна подкрепа за своята политика, трябва постоянно да поддържа определено мнозинство сред избирателите. Важно е да се отбележи, че на всички гласоподаватели ще е разрешено да отзовават и превъзлагат своите гласове, включително и на гласоподавателите на опозиционните партии, които биха могли да преориентират своя вот към правителството в подкрепа на неговата политическа програма. В случаите, когато достатъчен брой избиратели, подкрепяли правителството, пренасочат своя вот към опозиционните партии, без същият брой опозиционни избиратели да пренасочат вота си към правителството, тогава правителството пада и страната преминава към национални избори. Тук искам да подчертая, че отзоваващият вот засяга не отделните представители, а се отзовава цялата администрация. С други думи, правото за контрол върху правителството се отнема от парламента и се предава в ръцете на избирателите. В случай че*

*правителството успява да задържи властта за целия си официален мандат (обикновено четири или пет години), се провеждат редовни национални избори.*

Предполага се отменяемото гласуване да е достъпно от първия ден на формиране на правителство. Човек може да си представи, обаче множество варианти на предлагания от мен модел на *демокрация с отменяемо гласуване*. Например, след изборите би могло правителството да получи отсрочка / гратисен период (например шест месеца), или отзоваването да се осъществява само в определени периоди от мандата на правителството (например веднъж на шест месеца), а не постоянно, което би намалило риска от дестабилизация. Обсъждането на тези варианти, обаче, излиза извън обхвата на настоящата работа, чиято основна цел е да изясни принципите на отменяемото гласуване, а не да се спира върху техническите му или прагматични особености. Трябва само накратко да кажа, че съвременните технологии са достигнали такова ниво, че анонимността на избирателя и разходите за често провеждане на избори в условията на демокрация с отменяемо гласуване не би трябвало да бъдат от съществено значение. С други думи, разполагаме със начини за защита на анонимността на избирателите, когато става дума за отменяемо гласуване, а цената на изборите в епохата на Интернет би трябвало да се минимизира чрез бързо и лесно анонимно електронно гласуване.

Несъмнено *отменяемото гласуване е радикална идея, но тя е демократична идея*. Тя разглежда равноправното демократично участие и политическата ангажираност на всеки един гражданин като негово *основно право и задължение*. При това положение, имайки предвид че тази концепция за отменяемо гласуване е насочена към намаляване властта на олигархиите, тя няма да е добре посрещната от елитите. Нека си припомним колко неприемливи са изглеждали едно време идеите за премахване на робството, предоставяне право на глас на бедните или демократични привилегии на жените, които са били изключени от гласуване в цял свят до началото на 20-ти век. Подобно на много радикални идеи от миналото правото за отзоваване на правителство наистина звучи странно или неприложимо. Затова в настоящия дисертационен

труд по-долу ще разгледаме някои от предимствата на отменяемото гласуване, както и някои от най-вероятните критики към него.

По-горе в този дисертационен труд изразих мнението си, че живеем в свят на една консервативна либерална хегемония, която става все по-силна с разширяването на либералната демокрация и глобализацията. Възходът на тази хегемония е в ръцете на корпоратократични елити, които благодарение на възможността да влияят върху демократични институции, де факто разполагат с непропорционално голяма политическа власт. На свой ред левизата и бедните все още организират борбата си въз основа на традиционния социалистически подход за приоритизиране на социалните искания по отношение на имуществения дисбаланс, насочват се срещу конкретни решения на икономическата политика и до голяма степен пренебрегват факта, че имуществения баланс е пряк резултат от политическа несправедливост. Отменяемото гласуване е идея, чиято цел е да предложи на бедните и интелектуалците подходящи теоретични инструменти, с които да реорганизират съпротивата си и да поведат борба със социалните неправди, които са в основата на проблема, а именно – елитизма на политиката. Помислете за обикновения гражданин. Дали той (тя) притежава една и съща политическа власт със собственика на телевизионен канал, или собственик на голяма банка, или петролен магнат, въпреки че всички те са граждани на една и съща държава? Е, според либералната демокрация, всички те притежават еднаква демократична власт, която могат да упражнят чрез гласа си веднъж на четири или пет години. На теория всички граждани притежават еднаква де юре политическа власт чрез правото за гласуване. На практика, обаче, олигарсите притежават всички възможни средства (пропаганда, лобиране, подкупи) за да наложат на политиците своите интереси по време на четири или пет-годишния мандат на управление на избраното правителство. От друга страна, обикновеният гражданин може само да чака следващите избори, когато под огромен пропаганден натиск ще бъде призован да даде своя глас. Бедните и левичарите трябва да насочат ресурсите си към борбата срещу политическата власт на елитите, защото социалната борба за преразпределяне на богатството е

безполезна, ако не е насочена към източника на този дисбаланс – политическия елитизъм. Механизмът за отзоваване има за цел точно справяне с политическата несправедливост и дава в ръцете на бедните повече политическа власт. Тук трябва да отбележа, че отменяемото гласуване не само има колективен социален ефект, но води и до екзистенциални последици. Които ще обсъдим в Глава трета.

Нека сега да разгледаме предимствата на демокрацията с масово отменяемо гласуване, като я сравняваме с известните модели на либерна демокрация. Ще започна с най-важния недостатък на либералната демокрация – *временното постоянство на законодателите*; което просто означава, че един политик може да дава обещания за определен вид политика, без да е пряко отговорен за нейното изпълнение след изборите. На практика, човек може да бъде избран и да прилага точно обратната политика с някакво, обикновено неоснователно, политическо оправдание. Парламентът не осигурява адекватен контрол на политическата състоятелност на политиците, тъй като в повечето случаи правителството притежава мнозинство и отделните представители обикновено не се отклоняват от официалната линия на партията си. Накратко, в либералната демокрация липсва *пряка политическа отчетност*. Това се превръща в източник на редица недемократични злини на представителната демокрация – пропаганда, подкупи, лобиране или просто извършване на политически грешки от законодателите, без да се търси пряка отговорност за тях.

Започваме с пропагандата: Вече знаем, че елитите контролират огромни ресурси, които могат да инвестират преди изборите, за да повлияят на избора на гласоподавателите. Това означава, че избирателите не само рядко идват да гласуват, но те също така трябва да направят решаващ предварителен избор под влияние на масивната пропаганда на елита. Ще цитирам отново Глава първа: „Ако представим графически връзката между пропагандата и времето преди и след изборите, ще видим, че нивото на пропагандата прави скок преди изборите и след това пада по време на мандата на правителството, когато по-ниското ниво на пропаганда е необходимо за да се осигури по-висока

вероятност за преизбиране“. При една демокрация с отменяемо гласуване, обаче, *този феномен ще се избегне*. Отменяемото гласуване ще понижи стимула за елитите да инвестират толкова ресурси по време на предизборната кампания, при положение че администрацията може да бъде отзована по всяко време. Човек може и да възрази, че средните нива на пропаганда биха се повишили в дългосрочен план, но със сигурност не биха достигнали изключително високите си предизборни нива, тъй като това не е финансово устойчиво решение за елитите. Нещо повече, дори и при повишени средни нива на пропаганда, трябва да осъзнаем, че едно общество, което е постоянно политически ангажирано (чрез отменяемото гласуване) ще се превърне в опитен обект на въздействие и ще се адаптира съответно. В края на краищата, *отменяемото гласуване ще намали въздействието на пропагандата за промяна на политиката в полза на елитите*, без това да я премахва изцяло, разбира се. Неизбежно, едно политически ангажирано общество ще се адаптира по-ефективно и в крайна сметка с времето ще направи по-мъдър политически избор.

Подкупите (директни и индиректни), както и лобирането, принадлежат към една и съща категория нечисти сделки, които предприемат елитите, когато искат да повлияят върху политиците. И двете, обаче, са свързани с разходи. Дали елитът ще е склонен да ги поеме, ако знае, че правителството може да бъде отзовано по всяко време от мандата си. Ще повторя, че отменяемото гласуване, както и в случая с пропагандата, би намалило ефективността и ефекта от подкупите и лобирането, без обаче да ги изкорени напълно. По-важното е, че при демокрация с отменяемо гласуване корупционните скандали ще стават по преценка на народа, а не на парламента, чрез който корумпираните законодатели обикновено намират начин да избегнат възмездие за корупционни действия.

Отменяемото гласуване е не само един демократичен защитен вентил срещу елитизма и корумпираните политици. Дори и без да са корумпирани, не всички политици и правителства са благоразумни и със сигурност правят грешки, за които понякога избягват отговорността, като предлагат неоснователни разяснения. Оценката на обосноваността на подобни разяснения

след грешка или невъзможността да се предвиди предстояща грешка би трябвало да е в ръцете на хората, които в крайна сметка са и субект на всяка политика. Твърди се, че демокрацията се базира върху аристократичното разбиране, че политиците са по-мъдри от масите. Дори това да е верно, волята на народа трябва да е по-всеобхватна от мъдростта на политиците, ако тя не се споделя убедително с хората. От друга страна, ако смятаме, че пълнолетните хора не са в състояние да вземат разумни политически решения, защо тогава ги караме да гласуват? Отменяемото гласуване е този демократичен инструмент, който може да предаде политическата власт на хората. Нееднократно сме ставали свидетели на това, как политици, направили значителни политически грешка, остават на власт до следващите избори просто защото хората нямат възможност с години да заявят позицията си относно политически или държавнически решения. *Периодичното гласуване е аристократично, елитарно и несправедливо!*

Кризите (икономически, политически и др.) са още един елемент от демокрацията, когато отменяемото гласуване би допринесло до приемане на в по-малка степен аристократични и популистки решения, отразяващи народната воля. Кризите обикновено възникват по време на мандат на дадено правителство. Но това правителство е било избрано при други условия и не винаги има демократичната легитимност да взема решения по време на криза. Някои правителства проявяват политическа коректност и насрочват предсрочни избори в случаи на криза или свикват референдум. Но в много от случаите правителствата едностранно предполагат, че са легитимни и по време на извънредни ситуации въз основа на вота, който са получили преди месеци или години. В драстичните случаи правителствата дори манипулират кризисните събития за да постигнат политически печалби. *Извънредното положение* обикновено служи като извинение на правителствата за прекратяване на демокрацията и за вземане на решения без да се има предвид волята на хората, това е още един фактор, който превръща съвременната демокрация в елитарна политическа система.



Разбира се отменяемото гласуване носи не само ползи, то има своята цена. Съществува риск от няколко последователни избори, в случай че хората решат прекалено често да отзовават правителствата. Но има средство срещу този проблем: например, да се въведе кратък изпитателен период от няколко месеца след изборите на правителството, или като се даде възможност на хората да отзовават вота си периодично, както беше обсъдено по-горе. Също така, демокрацията е една социална система за интелигентни същества и при това положение, дори и след кратък период на дестабилизация, тя се стреми към постигане на равновесие или равновесия. В резултат хората ще са недоволни от перспективата за продължителна дестабилизация и ще започнат да използват правото си за отзоваване на вота разумно (ако изобщо го използват) за по-дълги промеждутъци от време. През същия период политиците ще разберат, че ако лъжат или не изпълняват обещанията си без да обясняват на хората защо, ги заплашва риска да бъдат отзовани. Това може да доведе до един благоприятен цикъл за появата на сравнително по-честни политици, на свой ред ще намалее необходимостта за отзоваване на тези политици, които правят смислени предизборни обещания и ги изпълняват. Разбира се, едно правителство не може да предвиди всички обстоятелства на своя мандат. Ако те се променят и правителството не може да изпълни обещанията си, то ще трябва или да обяви предсрочни избори или да обясни на хората, защо не следва да го отзовават. Ако обясненията са убедителни, отзоваването ще се избегне, но това все пак ще е резултат от един диалектичен демократичен диалог между управляващите и управляваните. *Тук трябва да подчертая, че в хипотетичен случай, ако хората изобщо не се възползват от правото си за отзоваване на вота, ние се връщаме обратно към добре познатия съвременен модел на представителна демокрация.* С това искам да кажа, че отменяемото гласуване е директно демократично допълнение към представителната демокрация, а не реформа, която променя същността на демокрацията. *Макар да смятам политическото участие на съзнателния гражданин в избори за негово задължение и право, но разглеждам отменяемото гласуване като право, но не непременно като задължение.* И на края, действията на правителството могат да са правилни и избирателите да

решат да не го отзовават и по този начин да не дестабилизируют политическата система. Отменяемото гласуване ще е стимул за честни политики и заплаха за нечестните правителства.

Друга очаквана критика към отменяемото гласуване е твърдението, че с помощта на отменяемо гласуване политиците биха провеждали само кампании за краткосрочни политики, защото кампаниите за дългосрочни политики понякога се посрещат неправилно от страна на хората или че политиците няма да прокарат някои необходими, но непопулярни реформи от страх да не бъдат отзовани. Е, ако искаме да имаме демокрация, политиките, които искаме да реализираме, трябва по дефиниция да са популярни. Ако болшинството не е съгласно с дадена политика, без значение кол до каква степен тази политика е необходима, тогава тя не бива да се приема. Често срещано твърдение е, че хората не са толкова интелигентни или не притежават толкова знания колкото политиците, което може и да е истина. Но да позволяваме на политиците да законодателствуват против волята на хората, също е аристократично, и далеч не е демократично. Ако хората не са достатъчно разумни за да позволят приемането на една разумна политика, така да бъде! Ше трябва да поемат политическата отговорност, да упражнят политическите си права и да понесат последиците от решенията си. Това е определението за демокрация! Не управление на някоя много мъдра политическа аристокрация, която взема правилните решения, независимо от желанието на хората. В крайна сметка, политиците трябва да са представители на народа, а не негови управници, и възможността за отзоваване ще е основен инструмент за възстановяване, поне частично, на политическия баланс между елитите и бедните в съвременните демокрации.

Човек може да се запита, защо тази пряка демократична реформа трябва да се осъществява чрез отменяемо гласуване, а не чрез една референдумна демокрация по швейцарски модел. Както се посочва в Глава първа, швейцарският модел не представлява подобрене в сравнение с по-голямата част от най-известните либерални демокрации, при които широкото демократично участие се постига като хората няколко пъти годишно се

привикват към избирателните урни. Въпреки това, референдумната демокрация продължава да страда от недостатъците на *постоянството*, т.е. веднъж подаден вотът обикновено носи дългосрочни последици, при които не съществува възможност за отзоваване на дадено решение, след като е било прието. В резултат, тъй като решението от референдума не подлежи на отзоваване, пред-референдумната пропаганда запазва огромното си влияние. Пак ще повтора казаното в Глава първа за швейцарския модел: “ на референдумната демокрация липсва динамиката на пряката демокрация, при която законодателите (а съответно и политиците) непрекъснато се оценяват от хората и могат да бъдат отзовани всяко време на мандата на правителството. Искам да кажа, че при референдумната демокрация елитите все пак запазват непропорционална де факто политическа власт, като инвестират значителни средства за пропаганда или подкупи преди провеждането на референдума, за да повлияят върху неговия изход. По-точно, влиянието на пропагандата остава изключително значително и при референдумната демокрация, като се има предвид, че решението от всеки референдум остава *постоянно (непроменяемо)* доста дълго време, това позволява значителни манипулации от страна на елитите, които в условията на пазарна икономика масово контролират водещите медии и средствата за комуникация. В допълнение на това, политиците (и следователно елитите) все още разполагат с относителната свобода на референдумната демокрация да игнорират „нежеланите“ резултати от референдум, прилагайки дребни корекции. Добре известен е случаят с гръцкия референдум от 2015 г., когато хората гласуваха против споразумението за спасителен план с ЕС, но правителството все пак прие един нов спасителен план само чрез незначителни корекции на първоначалното предложение, което първоначално беше отхвърлено от гръцкия народ! От друга страна, в условията на референдумна демокрация, когато мандатът и политиката на всяко едно правителство могат да бъдат прекъснати чрез референдум, подкупите престават да са мощно средство и направените от елитите инвестиции за подкупи – пропиляни. Нещо повече, подкупването на значителна част от избирателите по време на референдум (обикновено цялото възрастно население) може да се окаже доста скъпо за

елита, а оттам и неефективно. Като имаме това предвид, можем да обобщим, че относително високата ефективност на пропагандата и свободата на политиците да обръщат резултата от референдума, са основните недостатъци на референдумната демокрация в сравнение с по-демократичните форми на управление, като отменяемото гласуване.

Преди да завърша с раздела за отменяемото гласуване бих искал да цитирам един важен диалог от декември 1994 г. между моите двама основни вдъхновители - Шантал Муф и Корнелиус Касториадис, когато Касториадис е все още професор в Сорбоната в Париж, и Муф, която по това време е член на политическия екип на MAUSS (Mouvement Anti-Utilitariste dans les Sciences Sociales - Анти-утилитаристко движение в социалните науки)<sup>44</sup>. Искам да напомня, че Касториадис е голям привърженик на опцията за отзоваване на законодатели, без обаче да бъде поддръжник на моето разбиране, че механизмът за отзоваване може да се включи в представителната демокрация, както аз твърдя в настоящата дисертация. В дискусиата, която цитирам по-долу, Муф и Касториадис са на едно мнение относно необходимостта от радикална пряка демокрация, но са откровено несъгласни относно евентуалните последици, които мажоритарната пряка демокрация може да има по отношение на малцинствата. В опит да защити донякъде съвременната представителна демокрация Муф започва дискусиата с твърдението: “Няма друга демокрация, освен пряката демокрация, съгласна съм с това; но дали демокрацията защитава личните свободи? Затова, за защита на личните свободи не трябва ли освен демократичните институции да има други институции, успоредни на демокрацията и свързани с плурализма? В края на краищата Швейцария е постигнала най-демократичния режим, но това не ѝ попречи да вземе крайно обезпокоителни решения във връзка с емиграцията. Ако вашата позиция се състои в това, че повече демокрация непременно ще доведе до правилните решения, тогава аз не съм съгласна с вас по този въпрос.”<sup>45</sup> Идеалната институция, според Муф, продължава да е комбинацията от режим на пряка

<sup>44</sup> Cornelius Castoriadis, *Democracy And Relativity - Δημοκρατία Και Σχετικισμός* (Athens: Στάσει Εκπίπτοντες, 2015), 7.

<sup>45</sup> *Ibid.*, 99.

демокрация и известна конституционна защита на малцинствата. Отговорът на Касториадис до Муф:

Вие [Шантал Муф] смятате ли, че ни трябва Конституция, която не може да бъде преразгледана при никакви обстоятелства? Разбира се, ние не можем да направим това. Идеята за Конституция, която не подлежи на преразглеждане, е един практически и логичен абсурд. Също така не можете да забраните на швейцарците да ограничат чрез референдум притока на имигранти, както и да забраните на хората да кажат (тук ще кажа съзнателно нещо глупаво): „Отнемаме изборителните права на хора по-ниски от 160 сантиметра и по-високи от 190 см“. Със сигурност болшинството от тях са високи между 160 и 190 см, така че на теория такава забрана би могла да се приеме в една мажоритарна демокрация. Какво може да се направи? Аз, разбира се, лично бих се противопоставил на тази поправка и бих се борил против нея. Като приемаме управлението на мнозинството, неминуемо приемаме, че хората могат да загубят разсъдъка си и да извършат някои неща. Хитлер идва на власт в известна степен с подкрепата на мнозинството. Тогава какво да правим? Да забраним на германците да гласуват? Това е еволюцията на историята. Ние можем да се борим срещу погрешни демократични решения, но не можем да ограничим демокрацията чрез законови промени.<sup>46</sup>

И двете страни представят основателни аргументи, но аз ще взема страната на Касториадис в този теоретичен „спор“. Всъщност мисля, че в простия отговор на Касториадис на Муф е обобщена същността на това, което аз се опитвам да

---

<sup>46</sup> Ibid., 103-104.

представя чрез изложената по-горе в настоящата глава теза за демокрация с отменяемо гласуване.

Елитите не биха приветствали такава реформа. Да не забравяме колко негативно посрещат в момента медиите и политиките съдбоносните референдуми, които се провеждат по цял свят. Като че ли становищата и мненията на хората не значат нищо за тях. Нещо повече, изборите все още се възприемат от властимущите като дестабилизиращ период за всяка страна. Дали след една грамшианска позиционна война и със значителни социални усилия от страна на интелигенцията, която подкрепя бедните, ще си прокара път идеята за по-нататъшна демократизация на обществата? Защо е необходимо въвеждането на по-пряка демокрация? Защото социалните борби на бедните за преразпределяне на богатството не са особено успешни, в същото време в настоящата глоболизирана среда пространството за по-радикална икономическа борба изглежда изключително ограничено, дори я прави безнадежна. От друга страна демократизацията е област, която може да обедини по-широки социални групи за обща борба, включително и част от средната класа, която вярва в по-праведливо общество. Не можем да пренебрегнем факта, че икономическото неравенство се запазва донякъде, защото средната класа е дала съгласието си на елитите, което според Грамши в крайна сметка довежда до формиране на културна хегемония на буржоазията в началото на 20-и век. В действителност тази хегемония нараства в световен мащаб след края на Студената война поради липса на алтернатива на глоболизиращия капитализъм, както разисквахме по-рано в тази глава.

Грамши твърди, че в основата на социално-икономическото и политическо господство е най-вече културната хегемония на управляващата класа. До такъв извод стигат Муф и Ернесто Маклау в книгата *Хегемония и социалистическа стратегия* – крайъгълен камък на тяхната теория за радикална демокрация.<sup>47</sup> Лаклау и Муф обясняват, че съвещателната демокрация се опитва да обедини различните гледни точки, при което се потискат социалните различия и

---

<sup>47</sup> Laclau, E. and Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy*. London: Verso.

виждания. От друга страна, радикалната демокрация ще се гради върху плурализма, социалните различия и противоречия, ще се опита да хвърли светлина върху репресивното неравенство и ще оспори ролята на управляващата класа.

Муф критикува нееднократно западния неолиберален мироглед, който маргинализира традиционната политика (леви срещу десни, социализъм срещу либерализъм) и който цели да въведе една едностранчива и съмнителна доктрина за социално и всеобщо единство, произтичаща от универсалността на зле дефинираните права на човека. С други думи, Муф се опитва да разруши неолибералния морал и да подчертае отново значението на конфликта в политиката, като по този начин се улеснява правилното функциониране на демокрацията. Неолиберализмът, както го представят консервативните или социал-демократическите политически сили, има за цел да унищожи всяка проява на класово съзнание или на конфликт, като маргинализира колективната идентичност и съществуващите политически, социални или философски различия между отделните социални групи. Неолибералните сили и техните защитници се стремят да допълнят и доразвият банални универсални идеологии, чрез които да забранят всякакъв радикален конфликт или реакция. Според Муф, всъщност неолиберализмът отхвърля автентичната политика като неефективна, безоснователна, ирационална и в крайна сметка вредяща на демокрацията, като замества конфликта леви-десни с морализаторско разделение на добри и лоши.

Муф вижда значителни рискове в изолацията на *политическия* от социалния живот, тъй като латентните социални конфликти могат да получат по-бурен израз в други сфери на обществения живот. Нещо повече, Муф твърди, че всяка радикална реакция срещу демокрацията (например религиозния фундаментализъм) трябва да се отхвърля диалектично в рамките на политическото пространство, защото не винаги моралната деградация на подобни движения е в полза на демокрацията. От друга страна, според неолибералните привърженици на фалшивия мир на новия ред и социалното сближаване, това прави демокрацията крехка отвътре. Най-важното, за да постигнат тъй наречената икономическа стабилност, господстващите класи,

които разглеждат изборите или референдума като най-голямо зло, по време на криза призовават към широки коалиции или извънредни правителства.

Основното намерение на Муф е да привлече отново вниманието върху *политическото* в обществената сфера, което ще подкрепи демокрацията. С тази цел, въпреки дълбоките идеологически възражения по отношение на антилибералната и антипарламентарна теория на Шмит (Schmitt), Муф заимства методологията на своя *враг и приятел*, като намира доводи в полза на демокрацията и против постмодернистичните заплахи на неолибералния републиканизъм, който крие идеологическите различия в западните общества зад фалшива завеса на мирно разрешаване. По-специално, Муф предлага замяна на Шмитовия *враг* с термина политически опонент. С други думи, Муф очаква конфликтът между демократичната политическа опозиция да се разреши диалектически в границите на съвременната демокрация. Според Муф подобни конфликти ще съживят демокрацията, като се противопоставят на опасната и фалшива социална хомогенност, която неолиберализмът се опитва да пропагандира, зад която се крие идеологията на глобализацията, на пазарите и на консумеризма.

Муф не приема нито априорното превъзходство на рационалността или позитивизма на западните политически институции, нито универсалния световен морал на либерализма, който отхвърля всяка друга гледна точка като ретроградна или остаряла. От друга страна, Муф обяснява, че догматичното тълкуване на Просвещението е продукт на капитализма на модерността. След време пълното отричане от страна на неолиберализма на *другия* или на всяка друга идеология, отлична от предлаганата от него унифицираща догма, постепенно успява да смали *политическото*. Независимо от това, социалният конфликт в обществото продължава да съществува, въпреки финансово подкрепената утопия на неолибералната унифицираща догма. Според Муф, от това следва, че единственият път за разрешаване на съществуващия социален конфликт е политически, тъй като неговото потискане или прикриване може само да навреди на демокрацията и да подхрани радикални кръвопролитни конфликти в бъдеще.



Естествено възниква въпросът, как може политическа теория да обърне процеса на доминираща консенсусна политика на либералната демокрация, която в крайна сметка улеснява хегемонията на неолиберализма? Малко умовете в света могат да предложат алтернатива на сегашния световен ред и тук ще се съглася с Муф, Харт и Негри (Hardt & Negri), че отговорът не може да бъде безсистемен, тъй като ще бъде задушен от силите на глобализацията. Муф, отчасти повтаряйки марксистките възгледи за непрекъснатата и историческа класова борба, обяснява че демокрацията може да се проявява само чрез постоянна борба (агонизъм). Въпреки това, за разлика от насилствените революционни елементи на класовата борба според Маркс, агонизмът се проявява в рамките на демократична платформа, той произтича от взаимното уважение на противниците, а господството над другата страна не е единствената му цел. Казано с обикновени думи, Муф призовава конфликтите да се изведат на повърхността, а не да се крият зад показно социално равновесие, каквото се опитват да наложат неолибералните политически сили с помощта на съвременната либерална демокрация. Просто Муф призовава към съвременна политическа *позиционна война*.

Както вече изяснихме, в настоящия дисертационен труд отменяемото гласуване се предлага като една идея за подобна *позиционна война*, която би била приложима за по-широк спектър от западните представителни демокрации и която има за цел намаляване на де факто политическата власт на елитите. *Ролята на средната класа е от решаващо значение за всякакво усилие за намаляване на неравенството в световен мащаб, тя е и ключ към увеличаване на шансовете за успех на всяка политическа или икономическа борба.* Според предвижданията на Муф, отменяемото гласуване може да обедини по-ниските социални слоеве и част от средната класа срещу елитизма, в подкрепа на демократизацията, укрепвайки перспективите за радикална демокрация и антихегемонистичните усилията, защото опитът за обединяване на бедните и средната класа въз основа на икономически платформи претърпя пълен неуспех.

## Глава трета: Екзистенциалното значение на пряката демокрация

*„Единственият начин да се справиш с липсата на свобода в света е да станеш абсолютно свободен, така че самото ти съществуване да бъде своеобразен бунт.“*

**Алберт Камю**

В основата на Глава втора е дискусиата за уязвимостта на представителната демокрация от елитизма, за което споменавам в Глава първа. Критикувайки либералната демокрация от гледната точка на по-ниските социални слоеве, т.е. от страна на бедните, аз детайлно представям работите на Антонио Грамши и Шантал Муф за *хегемонията* и по-специално за културната хегемония на буржоазията. За да привлека внимание към концепцията на Грамши за *позиционна война* и към идеите на Муф за *агонистичния плурализъм* и *радикалната демокрация*, аз предлагам *отменяемото гласуване* като една прагматична реформа на днешната представителна демокрация. Също така се обсъжда и ролята на интелектуалците за разпространяване на новите радикални идеи за демократизация, които биха били от полза за бедните при по-широка коалиция между бедните и средната класа. Обаче тази дискусия е фокусирана върху колективното макро-политическо ниво, при което се пренебрегва човешкия елемент. В Глава трета се опитвам да обсъдя влиянието на един нов радикален демократичен проект (например, *отменяемо гласуване*) върху отделната личност. Крайната цел е да завърши настоящия дисертационен труд с представянето на политически екзистенциален проект, който ще подкрепи политизацията като средство за защита против отчуждението в съвременния живот, традиционната абсурдност на живота и страха от смъртта. Сигурен съм, че екзистенциалната тревога ще намалее значително, ако обществата възстановят повече общински структури с по-силно и по-активно политическо участие. Пътят към *автентичността* минава през политиката и чрез отговорното приемане на политическите си задължения и заявяване на политическите си права от всеки човек. За тази цел единственият път, осигуряващ общностно развитие (дори и в по-голям мащаб) и солидарност, съпротива срещу елитизма и политическото отчуждение, минава чрез по-

преките форми на демокрация. Това изследване на значението на личностната политическа идентичност е логично да започне с кратък преглед на екзистенциализма.

Сега е ред да съпоставим колектива и отделната личност. Ние живеем в глобализирано (или глобализиращо) крайно консумеристко общество, чиито икономически граници и трудови права последователно са били разбивани, като същевременно представителната демокрация малко по малко хегемонично е заемала политическото пространство в световен мащаб. Както вече обсъждахме, това не е изцяло негативно развитие, като се има предвид, че представителната демокрация замества предишни авторитарен режим. И все пак, съвременната форма на демокрация все още носи в себе си значителна доза елитизм и склонност към корупция, а бедните са оставени извън *политиката*. Подобно изолиране отчуждава отделния човек и деполитизира обществата като цяло и води до все по-безлични социални структури. На всичко отгоре, екзистенциалните проблеми са свързани с непреодолим стрес и тревожност на индивида пред лицето на смъртта, безсилието и липсата на смисъл на съществуването. В тази последна част бих искал да изразя мнението, че подновената социална политизация на обществото и активното политическо участие в обществената дейност чрез една радикална демократична реформа (като обсъжданото в Глава втора отменяемо гласуване) ще бъде важна стъпка към преодоляване на екзистенциалната ситуация.

Перефразирайки Глава първа: „*Автономията* на Древна Атина се подкрепя от схващането, че участието в политическите решения е благороден и праведен акт, който позволява човек активно да се включи в обществото и да развива общностни характерни черти. Може да се възрази, че това схващане е било унаследено от древноатинските представи. Интересна е етимологията на английската дума „идиот“ (idiot) – произхожда от гръцкото *idiotis*, което означава „частно“ лице, т.е. лице, оттеглило се от политиката. Впрочем, човек, оттеглил се от политиката, не е бил гледан с добро око от атинското общество, атиняните презирали „идиотите“ (*idiotes*, мн. число *idiotis*), т.е. гражданите,

които не са активно ангажирани в политическия живот на града-държава.<sup>48</sup> Перикъл, един от най-известните политици и генерали на древния град-държава Атина, казал веднъж по време на едно погребение, че човек, който не се интересува от политика, който се грижи само за собствения бизнес, няма работа изобщо в Атина, това изказване показва пренебрежителното отношение, което е имало в древността към „идиотите“ (...) Цел на бъдещите общества, според Касториадис, би трябвало да бъде излизането извън рамките както на атинската демокрация, така и на представителната демокрация, и създаване на наистина универсална и автономна съвременна пряка демокрация. Това можем да постигнем само чрез разбиване на прекомерното върховенство на материалното удоволствие и икономическия растеж, като същевременно се стремим да създадем един нов морал, тясно свързан с тленната природа на човека. В тази връзка Касториадис пояснява, че за разлика от нашето време, човешката смърт е съставлявала основен елемент от атинския живот и институциите и е подсецала гражданите, че всеки изминат ден ги доближава до смъртта. Противно на това, съвременните общества изцяло игнорират смъртта, което е пряк резултат от религиозните влияния, проповядващи идеята за живот след смъртта. Илюзията за безсмъртие или простото отричане на смъртта е болест на съвременните общества, която води до безсмислена ежедневна борба за консумация и на свой ред до безкраен икономически растеж, което поддържа господството на стерилна и индивидуалистична рационалност на всички институции.“

Всъщност експлоатацията на труда и консумеризмът в съвременните общества са истинските източници на отчуждение, които засилват ефекта от първичните източници на проблеми – смъртта и абсурдността на живота като цяло. Хана Аренд е мислителят, който съчетава по най-конструктивен начин политиката и смъртта. Тя очевидно е повлияна от своя наставник Мартин Хайдегер (Martin Heidegger) и феноменологията, когато се впуска в анализ на *Човешката ситуация (Vita Activa)*<sup>49</sup>. Според мен Аренд е най-значимият теоретик на политическия екзистенциализъм, въпреки че тя рядко е била

<sup>48</sup> Simon Goldhill, *Love, Sex & Tragedy* (Chicago: University of Chicago Press, 2004).

<sup>49</sup> Hannah Arendt, *The Human Condition* ([Chicago]: University of Chicago Press, 1958).

определяна в литературата по този начин от нейните научни колеги. С термина *Vita Activa* Аренд обозначава трите фундаментални човешки дейности: труд, произвеждане (работа) и действие. „Труд“ е биологично действие на човешкото тяло, чиято човешка ситуация е животът. От друга страна, „работата“ е свързана със всякакъв вид неестествени процеси, които осигуряват „изкуствения“ свят на нещата. Човешката ситуация на „работа“ е бездуховна. И накрая е „действие“ – става дума за социално взаимодействие. Това е единствената дейност, която се извършва изключително между хора, без намеса на материална субстанция и нейната човешка ситуация е многообразието / плурализъмът. Въпреки че и трите дейности по някакъв начин са свързани с политиката, именно плурализъмът е необходимото условие за цялостен политически живот.<sup>50</sup> „Действие“ е единствената ситуация, която се осъществява изцяло в рамките на обществото, защото „труд“ и „работа“ при определени условия могат да се провеждат извън обществото.

Аренд (като и Маркузе) критикува съвременните капиталистически и комунистически общества за тяхното прекалено фокусиране върху „работа“ и пренебрегване на „действие“, което като процес деполитизира обществата и води до безполезен консумеризъм. Хората имат привилегията чрез „работа“ и „действие“ да творят извън границите на собствения си живот и по този начин да постигат някакъв вид „безсмъртие“. Въпреки това, тази необходимост от създаване не проявява пълния си потенциал, тъй като в много случаи хората безрезултатно търсят безсмъртие в празни или илюзорни дейности, като религията, която в почти всички случаи обещава някакъв живот след смъртта. С други думи, религията позволява на хората да забравят, че животът не е безкраен, че завършва със физическа смърт, което на свой ред стимулира появата на различни безсмислени действия. Аренд (както и Касториадис) високо оценява древноатинското общество за неговото дълбоко разбиране на преходността на човешкия живот. Според Касториадис, светът на древните гърци се гради върху разбирането, че от този свят няма спасение и че хората са смъртни. *Гнозисът (познанието) на смъртта, а не страхът от нея, са*

---

<sup>50</sup> Ibid., 7.

движеща сила на живота на древните гърци.<sup>51</sup> Религията, както и всяка друга теория или философия, която обещава следващ живот или живот след смъртта, не стимулира хората да постигнат „безсмъртие“ чрез „действие“ докато човек е още жив (действия, които те единствено могат да оценят или възприемат). Вярата в задгробния живот може да направи хората пасивни по отношение на съществуването си, очаквайки следващия си екзистенциален стадий, или да действат за реализиране в другия живот, вместо да действат в условията на реалния (и може би единствен) живот.

Публичното пространство не се гради само за едно поколение и само за живите в него, то трябва да се структурира по начин, който да надхвърля границите на човешкия живот. Без спазване на това условие, твърди Аренд, не е осъществима никаква политика или създаване на общо пространство. С раждането си ние встъпваме в обществената сфера и я напускаме само след смъртта. Според Хана Аренд, в продължение на много векове (но не и в наше време) хората са навлизали в публичната сфера за да постигнат нещо, което ще ги надживее. Трагедията на робите се състои не само в това, че са загубили свободата си, но и във факта, че те не могат да повлияят върху нищо. Все пак, в наши дни хората са загубили истинското желание да постигнат „безсмъртие“ чрез действие по време на реалния си живот.<sup>52</sup> Както дискутирахме по-горе, консумеризмът, едномерният облик на съвременните общества, религията – това са само някои от основните източници на отчуждение, които карат хората да игнорират значението на тленността, метафизичното безсмъртие и неизбежността на смъртта.

Днес хората (подобно на древните атиняни), „вдъхновени“ от неизбежността на смъртта, трябва да използват творческите си сили в настоящия живот. Те не трябва да се плашат или да игнорират смъртта. Не можем просто да си даваме сметка за перспективата за смърт, но също така трябва да имаме пълното съзнание за нейната неотвратимост. В съвременните общества ние сме склонни да изместим смъртта в някакво далечно бъдеще и да

<sup>51</sup> Cornelius Castoriadis, *The Ancient Greek Democracy And Its Importance For Us Today - Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία Και Η Σημασία Της Για Μας Σήμερα* (Athens: Ύψιλον, 1999), 24.

<sup>52</sup> Hannah Arendt, *The Human Condition* ([Chicago]: University of Chicago Press, 1958).

се държим така, като че ли това няма да се случи. Въпреки че сме наясно със смъртта, ние не реагираме на нея активно. Разбирането за неизбежност на смъртта би изградило по-силна нужда да се постигане „безсмъртие“ чрез действия в живота. Това се постига най-успешно чрез масово, но по автентичен начин ангажиране в политическото пространство, т.е. ако се опитаме да постигнем метафизично безсмъртие чрез пряко влияние върху колектива. Най-действеният път да постиганем самоудовлетворение, както и да спомогнем за общото благо, е чрез ангажиране в политическото пространство, т.е. ако се опитаме да постигнем метафизично безсмъртие чрез пряка работа в полза на обществото. Въпреки това, съвременната демокрация, макар и да представлява крачка напред по сравнение с предишните авторитарни политически системи, все пак отчуждава избирателите, като ги изключва от процеса на вземане на политически решения. Формира се едно много разпространено усещане за невъзможност да се повлияе върху обществото, което се дължи на недостатъците на периодичността на гласуването, както беше обсъдено по-рано в дисертацията. Уязвимостта на демокрацията от елитизма отчуждава гласоподавателите от по-ниските социални слоеве и ги кара или да се деполитизират, или да се присъединят към крайно десните движения, според последните примери от няколко европейски страни. Камю, който е един от най-изявените екзистенциалисти и ясно е осъзнавал връзката между политиката и екзистенциалните проблеми, заема изцяло политическа позиция по отношение на съществуването. „Аз се бунтувам, следователно съществувам“, казва той в основополагащото си есе „Бунтовникът“, и твърди, че бунтът (революцията) и колективната солидарност са най-доброто средство срещу абсурдността на съществуването. Бунтовник е всеки, който се изправя срещу съдбата си, несправедливостта и цялостното съществуване. Бунтовникът е човек, който цял живот се е подчинявал, но един ден той (или тя), воден от силното чувство за справедливост, избира да каже „не“ на поредната команда. Единствено необходимостта да се възстанови справедливостта (или това, което човек смята за справедливо) може да донесе успех на един бунт. Във всеки бунт съществува

перфектна хармонизация между неговата причината и част от личността на въвлечените в бунта.

Бунтовникът намира нещо, което му е близко или с други думи, нещо в което вярва, което в крайна сметка води до разширяване на Аз-а. И наистина това е ключов елемент на всяка обществена постъпка. Хората имат нужда от разширяване, което в крайна сметка цели социално признание. Страхът от смъртта може да се облекчи чрез прижизнена и посмъртна слава. Както са казвали древните гърци: “мнозина мразят парите, но никой не мрази славата“. Ето защо хората се занимават със създаване, те създават изкуство, наука, правят семейства, имат личен живот, стават предприемачи, опитват се да постигнат и да си осигурят власт. Крайната цел на всички човешки същества, дори това да се случва подсъзнателно, е признанието, което на свой ред води към “безсмъртие“. С други думи, *крайната цел на всяка човешка дейност е постигане на безсмъртие!* Ако приемем, че тази проста, но изключително важна мисъл се отнася не само до отделния субект, но и до колектива, може би ще сме в състояние да се справим с екзистенциалната ситуация изцяло.

Хората се стремят към създаване на диахронни идеи или прагматични концепции, защото знаят, че те ще надхвърлят ограничената продължителност на живота. В известен смисъл създаването на такава междувремева конструкция удовлетворява отделната личност, защото носи признание и посмъртна слава. Зад всеки творчески акт стои потребността на човек да получи някакво обществено признание чрез въздействие върху обществото. Дори по-добре е въздействието да е диахронично. Създаването на семейство играе същата роля. Потомците осигуряват едно разширение на родителите, като наследяват техните гени и ценностна система, по този начин частично решават въпроса с теоретичното безсмъртие, защото според природните закони потомците обикновено надживяват родителите си. Успехът на социалните медии е още един пример за потребността на личността от разширяване. Хората се стремят да получат признание като публикуват мисли, мнения или наблюдения в интернет. Това се потвърждава и от едно ново изследване на Харвард, което доказва, че разкриването на лична информация в социалните медии активизира тази част на



мозъка, която е свързана с удоволствията.<sup>53</sup> С други думи, социалните медии могат да са точно толкова привлекателни, колкото яденето или половия акт.

Нека сега разсъждаваме непосредствено за политическите институции. Ако една личност е била активно ангажирана в изработането на закони и в правосъдието, тя частично задоволява потребността си от влияние върху обществото, като допринася за диахронната концепция, която е концепция на институцията. От друга страна, съвременната представителна демокрация (либералната демокрация) е все още доста ограничаваща (както дискутирахме в Глава първа) и не позволява на масите да се чувстват ангажирани в процеса на взимане на обществени решения! Политическото участие не може да се разглежда като изчерпателно решение на екзистенциалната ситуация, за премахване на страха и необходимостта от постигане на безсмъртие и получаване на признание, но със сигурност може да допринесе за облекчаване на екзистенциалната тревога чрез създаване на чувство за общо участие, помощ на другия и участие в диахроничните усилия за създаване на нови институции в обществото, институции, които най-вероятно ще просъществуват по-дълго от един човешки живот. Тъй или иначе, съвременната демокрация, особено след завършека на Студената война и разпада на социалистическата антитеза, предизвиква деполитизация, обезличаване, разширяване на консумеризма и глобализация. С една дума, реформата за въвеждане на отменяемо гласуване, както беше посочено в Глава втора, както и всяка друга реформа, която би призовала нова вълна на демократизация и политизация на обществото, неминуемо ще бъде не просто една демократична реформа, тя ще е и екзистенциална реформа, т.к. ще постави отново *politis* (гражданина) в центъра на *полиса* и неговите институции. Съвременната демокрация е елитарна, аристократична и следователно тя е несправедлива и отчуждаваща. Хората трябва да си върнат властта сами да взимат решения, да им се предостави правото да се държат като законодатели и да станат *универсални законодатели*, според думите на Сартр.

---

<sup>53</sup> D. I. Tamir and J. P. Mitchell, "Disclosing Information About The Self Is Intrinsically Rewarding", *Proceedings Of The National Academy Of Sciences* 109, no. 21 (2012): 8038-8043, doi:10.1073/pnas.1202129109.

Така че, „трябва ли гражданите да придобият специални или общи познания“ (за да бъдат допуснати до участие в демокрацията), бил запитан веднъж Касториадис, на което той отговорил: *„Специалистите трябва да са в услуга на гражданите, а не в услуга на политиците. Гражданите могат да се научат на управление само чрез управление...“*. Толкова просто изразена мисъл от Касториадис, но толкова важна. Ако не позволим на хората да управляват, как ще може човек да стане отговорен законодател. Лесно е да се обвиняват масите, че са глупави и неспособни да приемат разумни решения, при положение че цялата западна демократична система е под влияние на пропагандата, елитизма и лобирването, в съчетание с нова вълна на консуматорски начин на живот; всичко това цели да дезориентира хората вместо да ги ангажира в политическите процеси. Съществува само едно условие за политическата еманципация на хората и то е образованието, реалното образование и политическото образование. За първото е необходима образователна система, а за второто - по-активно участие в политическите процеси, една нова форма на политически екзистенциализъм. Ролята на интелектуалците в борбата за демократизация е от съществено значение (както беше обсъдено в Глава втора), но също така крайно необходима за радикалното преобразуване на образованието, което да проправи пътя към политическа еманципация. Училището трябва да се превърне от сегашната деполитизираща институция в средище, където се поощрява обществената и политическа ангажираност. В училищата трябва задълбочено да се изучават икономическите, обществените и политическите механизми. Касториадис нарича такова училище *„училище за анатомия на обществото“*, и препоръчва учебният процес да стане увлекателен както за преподавателите, така и за учениците. Ако не се вложи любов в образованието, не може да има образование, казва Касториадис. И тук интелектуалците носят отговорността да предизвикват институционални промени, свързани с образованието, както и да пропагандират активното масово политическо ангажиране, което неизбежно ще доведе до ново политизиране на обществата. Политическият екзистенциализъм е амбициозен, диалектически, обвързващ много поколения проект, как да поемем

отговорност за себе си и за другите и да се опитаме да се справим колективно с екзистенциалната ситуация на отделния индивид. Екзистенциалната тревога се проявява на индивидуално ниво, но възможният лек по всяка вероятност се крие на колективното ниво – чрез активното ангажиране в политиката и създаването на институции. *Пътят към разширяване на индивида, неговото признание и в крайна сметка „безсмъртие“, преминава през неговото възвръщане към ежедневно политическо участие в обществените дела.*

## Заклучителни бележки

*„Всичко е измислено, освен как да се живее“*

**Жан-Пол Сартр**

Замисълът на настоящата дисертация възникна у мен през 2012 г., когато пишех магистърската си работа по политическа икономия в Лондонския университет. Мотивацията да проведя изследване на демократизацията беше факта, че нарастващата в целия свят демократична експанзия след края на Студената война не беше, обаче, съпроводена с очакваното намаляване на различията в благосъстоянието, като дистанцията между елитите и бедните продължаваше да се увеличава. Тъй като съвременната представителна демокрация (чиято преобладаваща форма на Запад е *либералната демокрация*) е мажоритарна система и тъй като „бедните“ (според определението от Глава първа) представляват мнозинство, човек би очаквал това несъответствие да намалее. Ясно изразената обратна траектория предизвика моя научен интерес да се потопя в света на демократичната политическа теория и философия.

След внимателно обмисляне разделих дисертацията на три глави. Глава първа е посветена на прагматична критика на съвременната либерална демокрация и нейните несправедливости, заедно с кратко изложение на древната атинска демокрация и нейната парадигма. Последната продължава и до днес да е източник на демократично вдъхновение. Главата съдържа кратка история на демокрацията, представена е концепцията на Касториадис за институция и социална *автономия* и неговата критика на представителната демокрация в сравнение с древната атинска демокрация. Чрез включване на политическата икономия на Аджемоглу и Робинсън се подкрепя тезата, че съвременната либерална демокрация е резултат от един бавен стратегически процес, когато елитите се отказват от монопол върху властта (де юре политическа власт) и допускат демократизацията, за да се избегнат социални вълнения. Въпреки това западната либерална демокрация е придружена от механизъм, който позволява на елитите да задържат непропорционално голям дял от де факто политическата власт за сметка на бедните.

Основният принос на Глава първа се състои в разкриването на прекомерната власт на *елитите* спрямо *бедните* при системата за *временно постоянство на законодателите*, което им позволява да увеличават икономическата си мощ и да влияят върху политическите решения чрез пропаганда, лобиране и/или подкупи. Законодателите биват избирани въз основа на предизборни платформи, но не се отчитат за изпълнението им след изборите. В настоящата дисертация твърдя, че *временното постоянство на законодателите* е носителят на основния структурен недостатък на демокрацията, който я прави податлива на корупция и елитизъм. Чрез това постигам изпълнение на основната част от поставената цел на дисертацията – да установя връзката между демократизацията и елитизма преди да пристъпя към идеите за реформиране, изложени в Глава втора.

По-нататък в Глава първа се твърди, че през 20-и и 21-ви век, по-точно след края на Студената война, демокрацията се разпада, като много от бившите комунистически страни се втурват в прегръдките на либерализма. Това довежда до бързото развитие на маркетинга в света, което на свой ред отслабва

суверенитета на националната държава. Включвайки този аргумент към теорията за четвъртия път на Аджемоглу и Робинсън, аз предлагам един *пети път* на политическо развитие, път на постепенно разпадащата се демокрация през втората половина на 20-и век и първата половина на 21-ви век. *Петият път* е теоретично продължение на първия път, както той е определен от Аджемоглу и Робинсън (на примера на Великобритания), при който падането на комунизма съвпада със глобализацията, което от своя страна позволява на елитите да надхвърлят границите на суверенитета на националните държави. Преминаването към петия път показва, че преди падането на Берлинската стена демокрацията е била по-здрава в западните страни, като впоследствие, след настъпването на политическа и икономическа глобализация, се дезинтегрирала. В подкрепа на приноса ми за *пети път* използвам теорията на Бауман за *междущарствието* и глобализацията, както и теорията на Крауч за *постдемокрацията*. В заключителната бележка относно целта на дисертацията се изтъква, че либералната демокрация наистина следва една глоболизираща хегемонистична траектория със значително системно влияние от страна на елитите.

Глава втора представлява продължение на Глава първа, която развива целта на дисертацията - разкриване и преодоляване на връзката между демократизация и елитизъм. Също така Глава втора съдържа основния научен принос на настоящата дисертация (и на Глава втора), а именно – да се представи за пръв път в академичните среди идеята за всеобщо отменяемо гласуване в рамките на либералната демокрация. Дискутира се, дали отзоваващият вот би могъл да послужи като мярка против *временното постоянство на законодателите*. Той дава възможност на елитите да влияят върху политическия процес за взимане на решения като използва незаконни средства, например медийна пропаганда, лобиране и подкупи, с една дума, чрез упражняване на чрезмерната си икономическа власт в политиката.

Както вече дискутирахме, живеем в свят на една консервативна либерална хегемония, която става все по-силна с разширяването на либералната демокрация и глобализацията. Възходът на тази хегемония е в ръцете на

корпоратократични елити, които благодарение на възможността да влияят върху демократични институции, де факто разполагат с непропорционално голяма политическа власт. На свой ред левицата и бедните все още организират борбата си въз основа на традиционния социалистически подход за приоритизиране на социалните искания по отношение на имуществения дисбаланс, насочват се срещу конкретни решения на икономическата политика и до голяма степен пренебрегват факта, че имуществения баланс е пряк резултат от политическа несправедливост. Отменяемото гласуване е идея, чиято цел е да предложи на бедните и интелектуалците подходящи теоретични инструменти, с които да реорганизируют съпротивата си и да поведат борба със социалните неправди, които са в основата на проблема, а именно – елитизма на политиката.

Отменяемото гласуване е свързано с правото на гласоподавателя директно да отзове или преназначи избора си, когато се почувства невярно представен от законодателите. Отзоваването на вота трябва да се извършва без намесата на всякаква непряка форма на демократична институция, като парламент или сенат. Предлага се отменяемото гласуване да стане процес, който се включва в рамките на представителната парламентарна демокрация и я превръща в една по-директна форма на демокрация, без непременно да измести концепцията за представителство. Бедните и левицата трябва да приоритизират разпределението на ресурсите си към борба срещу политическата сила на елитите, защото социалната борба за преразпределение на богатството е безрезултатна без борба с източника на тези дисбаланси, а именно политическия елитизъм.

Също така Глава втора включва цялостно изложение на теорията на Грамши за хегемонията и позиционната война, съчетано с работата на Муф за агонистичния плурализъм и радикалната демокрация. Съвместното разглеждане на произведенията на Грамши и Муф представя ясно и отчетливо в единен научен документ творчеството на двамата теоретици изключително по отношение на съвременната демокрация. От своя страна, значителна част на Глава втора е посветена на обсъждането на реализацията на реформата за отменяемо гласуване като част от една нова форма на грамшианска *позиционна*

*война* на бедните. Тя цели включване в борбата на тази част от средната класа, която подкрепя демократизацията, тъй като по-ранните икономически борби на бедните за обединяване на по-широки слоеве на обществото завършват с пълен неуспех. Иначе казано, допълнителният принос на Глава втора се състои в представянето на идеята, че за да разчитат на каквато и да била форма на успех, бъдещите борби срещу елитите трябва да се извършват на база на широки политически платформи. Реформата за въвеждане на отменяемо гласуване (или друга подобна реформа за пряка демокрация) представлява платформата, с чиято помощ аз предлагам да се води тази *позиционна война*.

И накрая, Глава трета представлява продължение на Глава втора по отношение на последиците от отменяемото гласуване върху личността. В главата се прави опит за изследване на личността по отношение на политиката, смъртта, днешното отчуждение и демокрацията, като същевременно се търси в политиката решение на екзистенциалната ситуация. Обсъждането на такъв радикален демократичен проект, като проекта за отменяемо гласуване, би бил безсмислен, ако не се имат предвид последиците за микро нивото на отделния човек. В Глава трета се прави опит да се докаже, че приемането на неотвратимостта на смъртта, придружено с политизация, може да промени съвременната консумеристка траектория на обществата. От времето на древна Атина знаем, че метафизичното безсмъртие и признание могат да бъдат постигнати в публичното пространство. Затова, една радикална демократична реформа (като отменяемото гласуване) трябва да се занимава не само с неравенството и несправедливостта на колективно ниво, но и да облекчи влиянието на екзистенциалната ситуация, като предлага по-благоприятна почва на индивидите да изпълняват функциите на универсални законодатели и да се стремят към автентичност. Също така Глава трета може да служи като отличен комбиниран академичен източник на литература за екзистенциализма, смъртта и отчуждението.

## Основни приноси

- 1) В настоящата дисертаци се твърди, че съвременната вълна на демократизация и елитизмът са свързани чрез *временното постоянство на законодателите*. Законодателите се избират въз основа на предизборни платформи, но те не са отговорни пряко за тяхното изпълнение след изборите. Тази структура позволява на елитите да се възползват от икономическата си мощ и да въздействат върху политическите решения чрез пропаганда, лобиране и/или подкупи. Глобализацията също така влияе положително върху връзката между демокрацията и елитите след края на Студената война и падането на комунизма, което ограничава жизнеспособността на всеки проект, противопоставящ се (т.е. контра-хегемонистичен) на либералната демокрация и либералния капитализъм.
- 2) Като надстройка на теорията на Аджемоглу и Робинсън за четири пътя на политическото развитие, в дисертацията се предлага един *пети път* за политическо развитие. Това е път, който води от не-демокрация към стабилна демокрация (както и първите два пътя), като демокрацията постепенно се разпада, без обаче да рухва. С други думи, според предлагания *пети път* на политическо развитие демокрацията оцелява, тъй като елитите не получават подходящи стимули за извършване на преврат, но същевременно *временното постоянство на законодателите* и глобализацията позволява на елитите да си осигурят нарастване на де факто политическото влияние в страната. По-нататък се прави предположението, че петият път е най-добре представен чрез либерално демократичните режими, главно в западните държави, които са били демократични и преди, и след падането на Берлинската стена (например Великобритания, Франция, Италия и т.н). Приносът за петият път показва, че демокрацията е била по-силна в западните държави преди падането на Берлинската стена и се е разпаднала в днешното време на политическа и икономическа глобализация.



- 3) Основният принос на дисертацията се състои в представянето за първи път в академичните среди на идеята за *всеобщо отменяемо гласуване* в рамките на либералната демокрация. Твърди се, че отзоваването ще послужи като мярка срещу *временното постоянство на законодателите*. Отменяемото гласуване осигурява възможност избирателят да отзове или преназначи своя вот непосредствено в момента, в който се почувства погрешно представен от законодателите. Отмяната на вот трябва да се извършва без намеса на всякаква непряка форма на демократични институции, например парламент или сенат. Предвижда се процесът на отменяемо гласуване да е част от представителната парламентарна демокрация, като я преобразува в по-директна форма на демокрация без да се измества концепцията за представителство.
- 4) В заключение, с настоящия дисертационен труд също така се опитваме да аргументираме, че при преминаване към по-преки форми на демокрация ще се обърне внимание и на екзистенциалната ситуация на индивидуално ниво. Едно завръщане на човека към политическото пространство може да отклони съществуващата траектория на обществата към безличие и консумеризъм. От времето на древна Атина знаем, че метафизичното безсмъртие и признание могат да се постигнат в публичното пространство. Ето защо, една радикална демократична трансформация (като например реформа за въвеждане на отменяемо гласуване) не само би помогнала за справяне с неравенството и несправедливостта на колективно ниво, но също така би облекчила последиците от екзистенциалната ситуация, като предлага по-благоприятна почва на индивидите да изпълняват функциите на универсални законодатели и да се стремят към автентичност.

## Приложение: Допълнителни разяснения относно отменяемото гласуване.

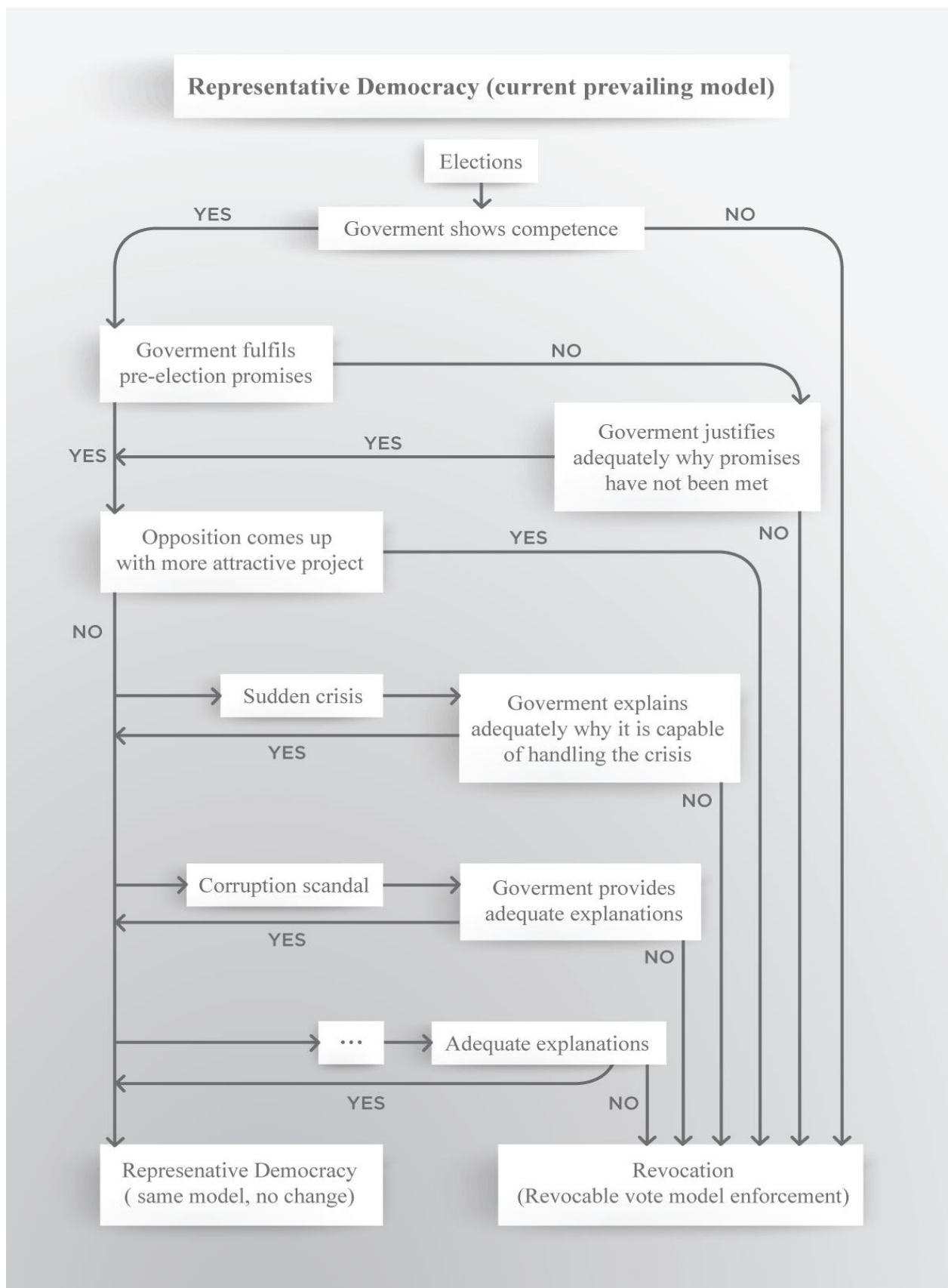
Трябва да се отбележи още веднъж, че моделът за *масово отменяемо гласуване*, според анализа в Глава втора, представлява наистина една радикална реформа, но все пак е само допълнение към преобладаващия за момента либерален демократичен модел. Това означава, че както е показано на Блок схема А.1, ако избирателите не упражнят своето право за отзоваване, ние се връщаме отново към познатия модел на представителна демокрация, без никаква промяна. С други думи, отменяемото гласуването има за цел да подобри представителната демокрация и коригира нейните структурни недостатъци, като например *временното постоянство на законодателите* и елитизма, без да нарушава основите на представителната демокрация. Вместо това, се добавя един допълнителен слой на публичен контрол върху парламента. Тук следва да бъде изяснено, че чрез модела на отменяемо гласуване парламентът запазва пълната си функционалност и също така има възможност да оттегли подкрепата си за правителството, както това е възможно при преобладаващия в момента модел. Отменяемото гласуването е допълнителен механизъм за контрол, който прехвърля контрола върху правителството от парламента към хората, в случаите, когато законодателите не са компетентни или достатъчно честни, за да изпълняват своите задачи. Въпреки това, законодателите запазват *същите права*, като членове на парламента, *но разполагат с по-малко власт*. Това

означава, че техният опит все още се използва, но не и без контрол на хората. Законодателите, по сравнение със средния избирател, могат наистина да са изключително квалифицирани технократи (макар и не винаги), но в рамките на предложения демократичен модел на отменяемо гласуване те трябва да осигурят адекватни обяснения на хората (виж Блок схема А.1) и да посочат изчерпателно причините за действията си, за да избегнат отзоваването и да запазят правото за упражняване на тяхната експертиза. *Законодателите са държавни служители, а не владетели!*

Нека сега да се заровим в един конкретен пример на демокрация с отменяемо гласуване. За опростяване да приемем, че изборите се провеждат по една проста пропорционална изборна система. Това означава, че една партия или управляваща коалиция се нуждае от 51% от гласовете за да състави правителство, и ако например тя получава 55%, това съответства на 55% от избирателите и на 55% от местата в парламента. Да го приемем като наш сценарий. Една партия или управляваща коалиция идва на власт с 55% от гласовете и съответно формира правителство, което е ратифицирано от парламента, където тя контролира 55% от делегатите. При модела на отменяемо гласуване, това правителство ще трябва да поддържа най-малко 51% от гласовете, за да се избегне отзоваване и следователно предсрочни избори за избор на ново правителство. Тук трябва да отбележим, че при демокрация с отменяемо гласуване всеки избирател има правото да отмени своя вот и да го преназначи на друга партия или да го остави неизползван. Това обаче се отнася не само за избирателите, които подкрепят правителството, но също така и за

опозиционните гласоподаватели, които биха могли да отзоват своя вот от опозиционните партии и да го прехвърлят към управляващите партии, ако сметнат, че траекторията на правителствената политика е изгодна. В резултат, ако се приеме 55% като отправна точка след изборите, това би означавало, че ако 5% от поддържащите правителството избиратели отзоват вота си и го преразпределят, и ако 1% от подкрепящите опозиционната партия избиратели отменят и преназначен вота си към правителството, след това все пак ще остане прагът от 51%, който е необходим, за да се запази правителството. С други думи, потоците на отзоваване и преназначаване преминават свободно през динамичната електронна демократична платформа и правителството остава на власт, докаго е над прага от 51%. В момента, в който по време на мандата електронната платформа на правителството падне под 51%, правителството веднага се разпуска и страната се насочва към предсрочни избори за избор на ново правителство. За повече яснота изложеното математическо правило се илюстрира по-долу в Блок схема А.1 чрез серия от примери за отзоваване.

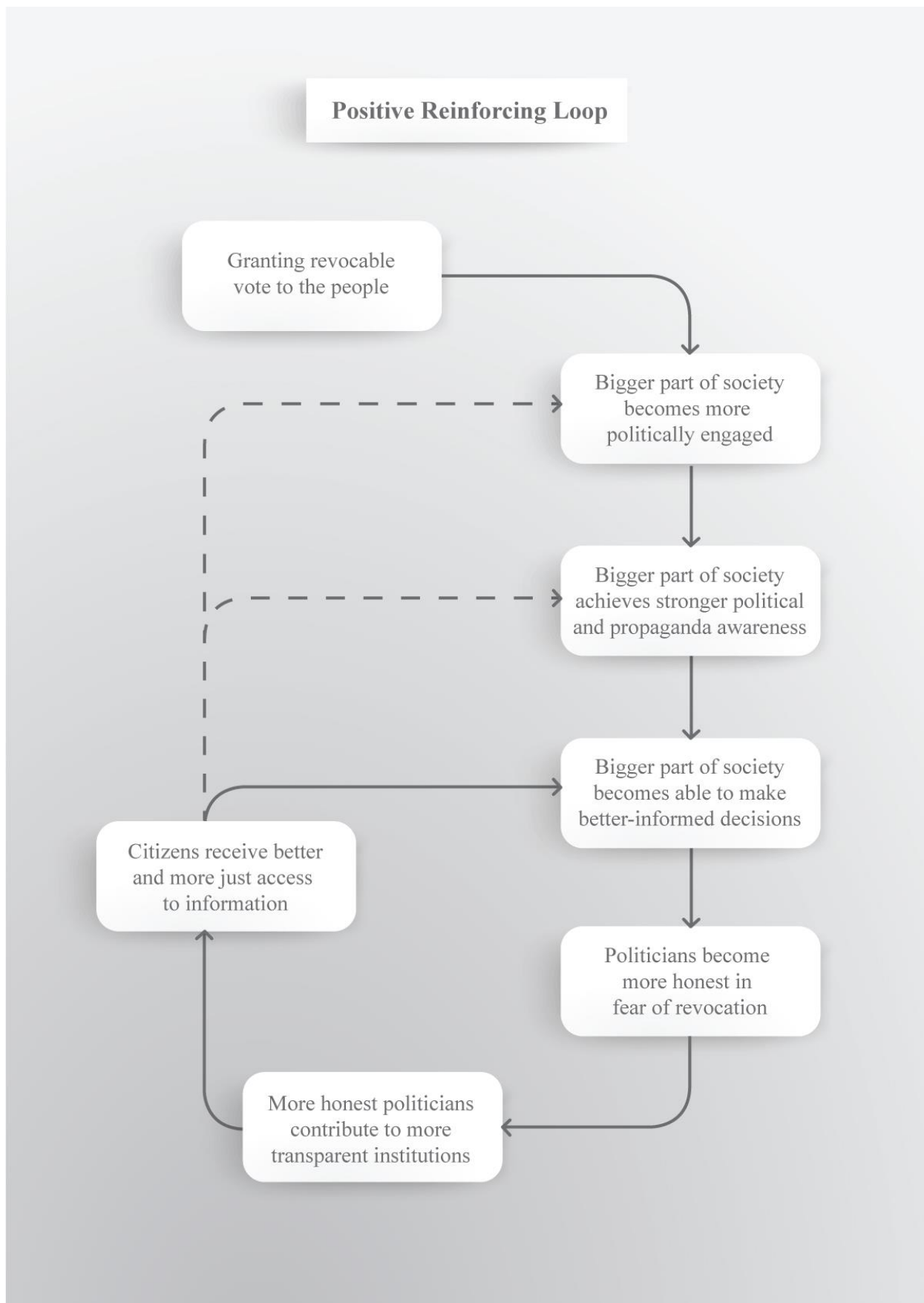
Блок схема А.1



Предоставянето на възможност за отменяемо гласуване на хората не е просто елементарна реформа за овладяване на *временното постоянство на законодателите* и елитизма, както се твърди по-рано в настоящата дисертация, но също така е реформа, която ще мобилизира един *положителен заздравяващ цикъл* в рамките на обществата, както е представено в Блок схема А. 2. Както вече стана дума в Приложението, избирателите не са задължени да използват своето право за отзоваване, но поне някои от тях ще го приложат. В търсене на правилно политическо решение (да отзоват или не), избирателите ще се окажат все по-активно политически ангажирани (чрез запознаване със законопроектите, предложени от политиците), чрез изоставяне на пасивното преотстъпване на правата, които съвременните избирателите дават на правителството след изборите в съвременната либералната демокрация. Това ще бъде процес на политическа еманципация, който присъства и в референдумните демократични модели, както е случая със швейцарската парадигма (Глава първа). Политическата еманципация на свой ред би довела до по-висока чувствителност по отношение на политиката и пропагандата, което е изключително важно, тъй като в условията на демокрация с отменяемо гласуване, като очакван отговор от елитите, се повишават нивата на нелегитимни политически дейности (подкупване, пропагандни, лобиране). Въпреки това, както вече дискутирахме в Глава втора, в една демокрация с *масово отменяемо гласуване* поддържането на високи нивата на подкупване, пропаганда и лобиране би било много скъпо за елитите. В резултат на това пред заплахата от отзоваване част от политиците ще станат по-честни (например, ще изпълняват предизборните си обещания, ще

провеждат по-реалистични и честни предизборни кампании). Което единствено може да доведе до по-прозрачни институции и следователно, до по-добър и по-справедлив достъп на избирателите до информация, свързана с вземането на политически решения. Последното ще даде нов тласък на един цикъл на по-добре информирани избиратели, което (при наличие на отменяемо гласуване) би стимулирало политиците да бъдат по-прозрачни и честни, в противен случай те просто не ще останат във властта, или ще докарат страните си да хаотичен цикъл на колебаещо се гласуване и множество избори. Последното, както беше обсъдено в Глава втора, е потенциален сценарий за ранните етапи на прилагане на отменяемо гласуване, но положителният заздравяващ цикъл би трябвало да надделее, поради по-високите разходи за елитите и недоволството на избирателите от периоди на продължителна дестабилизация. В резултат на това системата в крайна сметка ще достигне равновесие чрез постепенно увеличаване на периодите между избори, аналогично на преобладаващия в момента модел на представителната демокрация. Динамиката на системата също е резултат от първоначалното цялостно образователно ниво на обществото, в което ще се въвежда отменяемо гласуване. И все пак, при всички ситуации като цяло ще се проявят положителните и заздравяващи предимства на по-активната политическа ангажираност и по-високото политическо съзнание .

Блок схема А.2





## Технически данни

Спецификация	Брой
Страници на дисертацията (с библиографията)	202
Думи	56,067
Знаци (без интервалите)	306,599
Знаци (с интервалите)	362,510
Брой страници според БДС (1800 знака на стр.)	201
Увод	4 стр.
Глави:	
Въведение: (теоретична основа)	13 стр.
Първа	62 стр.
Втора	47 стр.
Трета	50 стр.
Приложение	7 стр.
Заклучение	7 стр.
Библиография: брой страници	4 стр.
Шрифт : Times New Roman	12 пункта
Разрядка на оригиналния текст	25 пункта
Брой библиографски позиции	100

## Библиография

- Acemoglu, Daron and James A. Robinson. "A Theory Of Political Transitions". *The American Economic Review* 91, no. 4 (2001): 938-963.
- Acemoglu, Daron and James A. Robinson. *Economic Origins Of Dictatorship And Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James A. Robinson, and Pierre Yared. "From Education To Democracy?". *National Bureau Of Economic Research* no. 11204 (2005).
- Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James Robinson, and Pierre Yared. "Income And Democracy". *National Bureau Of Economic Research* no. 11205 (2005).
- Anderson, Perry. "The Antinomies Of Antonio Gramsci". *Newleftreview.Org*, 1977.
- Ansell, Christopher and Jacob Torting. *Handbook On Theories Of Governance*. Edward Elgar, 2016.
- Arendt, Hannah. *Essays In Understanding, 1930-1954*. 1st ed. New York: Schocken Books, 2005.
- Arendt, Hannah. *The Human Condition*. [Chicago]: University of Chicago Press, 1958.
- Aristophanes,. *Knights*. 1st ed. Warminster, Wilts, England: Aris & Phillips, 1981.
- Aristotle,. *The Athenian Constitution*. 1st ed. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1935.
- Barrès, Maurice. *Scènes Et Doctrines Du Nationalisme*. 1st ed. Paris: Plon-Nourrit, 1925.
- Barro, Robert J. "Determinants Of Democracy". *Journal Of Political Economy* 107, no. 6 (1999): 158-183.

- Bauman, Zygmunt. *Consuming Life*. 1st ed. Cambridge: Polity Press, 2007.
- Bauman, Zygmunt. *Globalization*. New York: Columbia University Press, 1998.
- Bauman, Zygmunt. *Mortality, Immortality And Other Life Strategies*. 1st ed. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1992.
- Bauman, Zygmunt. "Times Of Interregnum". *Ethics & Global Politics* 5, no. 1 (2012).  
<http://www.ethicsandglobalpolitics.net/index.php/egp/article/view/17200>.
- Bellamy, Richard and Virginia Cox. *Antonio Gramsci*. 1st ed. Cambridge [England]: Cambridge University Press, 1994.
- Blok, Josine and A. P. M. H Lardinois. *Solon Of Athens*. Leiden: Brill, 2006.
- Camus, Albert. *The Myth Of Sisyphus, And Other Essays*. 1st ed. New York: Knopf, 1955.
- Camus, Albert. *The Rebel*. 1st ed. New York: Vintage Books, 1956.
- Castoriadis, Cornelius. *Democracy And Relativity - Δημοκρατία Και Σχετικισμός*. Athens: Στάσει Εκπίπτοντες, 2015.
- Castoriadis, Cornelius. *The Ancient Greek Democracy And Its Importance For Us Today - Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία Και Η Σημασία Της Για Μας Σήμερα*. Athens: Ύψιλον, 1999.
- Castoriadis, Cornelius. *The Imaginary Institution Of Society*. 1st ed. Cambridge, Mass: The MIT Press, 1987.
- Castoriadis, Cornelius. *The Rise Of Insignificance - Η Άνοδος Της Ασημαντότητας*. Athens: Ύψιλον, 2000.
- Chorover, Stephan L. *From Genesis To Genocide*. 1st ed. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1979.
- Christman, Henry. *Essential Works Of Lenin*. 1st ed. New York: Bantam Books, 1966.

Council, The. "The Swiss Government". *Admin.Ch*, 2016.

<https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council/political-system-of-switzerland/swiss-government.html>.

Crouch, Colin. *Coping With Post-Democracy*. London: Fabian Society, 2000.

Crouch, Colin. *Post-Democracy*. Malden, MA: Polity, 2004.

"Democracies In The World". *Nobelprize.Org*, 2015.

[http://www.nobelprize.org/educational/peace/democracy\\_map/production/](http://www.nobelprize.org/educational/peace/democracy_map/production/).

Dimsdale, Joel E. *Survivors, Victims, And Perpetrators*. 1st ed. Washington: Hemisphere Pub. Corp., 1980.

Dunn, John. *Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

"Federal Chancellery - The Swiss Confederation – A Brief Guide". *Bk.Admin.Ch*, 2016. <https://www.bk.admin.ch/dokumentation/02070/index.html?lang=en>.

Feld, Lars P. and Gebhard Kirchgässner. "Direct Democracy, Political Culture, And The Outcome Of Economic Policy: A Report On The Swiss Experience". *European Journal Of Political Economy* 16, no. 2 (2000): 287-306. doi:10.1016/s0176-2680(00)00003-3.

Forgacs, David. *The Gramsci Reader*. 1st ed. New York: New York University Press, 2000.

Foucault, Michel. *Discipline And Punish*. New York: Vintage Books, 1995.

Freedom House,. *Anxious Dictators, Wavering Democracies: Global Freedom Under Pressure*. Freedom In The World. Freedom House, 2016.

Freud, Sigmund, James Strachey, and Gregory Zilboorg. *Beyond The Pleasure Principle*. 1st ed. New York: Norton, 1975.

Freud, Sigmund. *Civilization And Its Discontents*. 1st ed. New York: W.W. Norton, 1962.

- Fromm, Erich and Karl Marx. *Marx's Concept Of Man*. 1st ed. New York: F. Ungar, 1966.
- Fromm, Erich. *Escape From Freedom*. 1st ed. New York: Farrar & Rinehart, Inc, 1941.
- Fromm, Erich. *The Revolution Of Hope*. 1st ed. American Mental Health Foundation Books, 1968.
- Fromm, Erich. *The Sane Society*. 1st ed. New York: Rinehart, 1955.
- Fukuyama, Francis. *The End Of History And The Last Man*. New York: Free Press, 1992.
- Fulton, Robert. *Death And Identity*. 1st ed. New York: Wiley, 1965.
- Giddens, Anthony. *Beyond Left And Right*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1994.
- Goldhill, Simon. *Love, Sex & Tragedy*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Gramsci, Antonio. *Prison Notebooks*. 1st ed. New York, NY: Columbia Univ. Press, 2011.
- Hansen, Mogens Herman. *The Athenian Democracy In The Age Of Demosthenes*. Oxford, UK: B. Blackwell, 1991.
- Harrison, Oliver. *Revolutionary Subjectivity In Post-Marxist Thought*. Routledge, 2014.
- Heidegger, Martin. *Being And Time*. 1st ed. New York: Harper, 1962.
- Hirschel, J. David and William Wakefield. *Criminal Justice In England And The United States*. Westport, Conn.: Praeger, 1995.
- Hoare, Quintin and Geoffrey Nowell-Smith. *Selections From The Prison Notebooks Of Antonio Gramsci*. 1st ed. New York: International Publishers, 1972.

- "Human Development Reports | United Nations Development Programme". *Hdr.Undp.Org*, 2016. <http://hdr.undp.org/en>.
- Jones, Steven. *Antonio Gramsci (Routledge Critical Thinkers)*. Routledge, 2006.
- Just, Roger. *Women In Athenian Law And Life*. London: Routledge, 1991.
- Kursar, Tonci. "In A Post-Democracy Trap". *7Th ECPR General Conference*, 2013.
- Kuziemko, Ilyana and Eric Werker. "How Much Is A Seat On The Security Council Worth? Foreign Aid And Bribery At The United Nations". *Journal Of Political Economy* 114, no. 5 (2006): 905-930. doi:10.1086/507155.
- Lacan, Jacques. "Remarques Sur Le Rapport De D. Lagache". *Psychoanalyse* 6 (1961): 116.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. *Hegemony And Socialist Strategy*. London: Verso, 1985.
- Lévinas, Emmanuel and Philippe Nemo. *Ethics And Infinity*. 1st ed. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1985.
- Lévinas, Emmanuel. *Otherwise Than Being, Or, Beyond Essence*. 1st ed. Pittsburgh, Pa.: Duquesne University Press, 1998.
- Liddell, Henry George, Robert Scott, Henry Stuart Jones, and Roderick McKenzie. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Lipset, Seymour Martin. "Some Social Requisites Of Democracy: Economic Development And Political Legitimacy". *The American Political Science Review* 53, no. 01 (1959): 69-105.
- Machiavelli, Niccolò. *The Prince*. 1st ed. Oxford University Press, 2005.
- "Main Organs | United Nations". *Un.Org*, 2016. <http://www.un.org/en/sections/about-un/main-organs/index.html>.
- Marcuse, Herbert. *Counterrevolution And Revolt*. 1st ed. Boston: Beacon Press, 1972.

- Marcuse, Herbert. *Eros And Civilization*. 1st ed. Boston: Beacon Press, 1966.
- Marcuse, Herbert. *One-Dimensional Man*. Boston: Beacon Press, 1964.
- Marcuse, Herbert. *Reason And Revolution*. 1st ed. Boston: Beacon Press, 1960.
- Marx, Karl and Friedrich Engels. *The Marx-Engels Correspondence*. 1st ed. London: Weidenfeld and Nicolson, 1981.
- Marx, Karl. *Economic And Philosophical Manuscripts Of 1844*. 1st ed. Moscow: Progress Publishers, 1974.
- Merkel, Wolfgang. "Is There A Crisis Of Democracy?". *Annual Meeting Of The American Political Science Association*, 2013.
- Mouffe, Chantal. "Deliberative Democracy Or Agonistic Pluralism". *Political Science Series 72* (2000).
- Mouffe, Chantal. *Gramsci And Marxist Theory*. London: Routledge & Kegan Paul, 1979.
- Mouffe, Chantal. "The Radical Centre: A Politics Without Adversary". *Soundings*, no. 9 (1998).
- Mouffe, Chantal. *Επί Του Πολιτικού - On The Political*. Athens: Εκκρεμές, 2010.
- Ober, Josiah and Charles W Hedrick. *Dēmokratia*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996.
- Ober, Josiah. "What The Ancient Greeks Can Tell Us About Democracy". *Annual Review Of Political Science* 11, no. 1 (2008): 67-91.  
doi:10.1146/annurev.polisci.11.112006.143750.
- "Our World In Data". *Ourworldindata.Org*, 2016.  
<https://ourworldindata.org/democratisation>.
- Oxfam,. *An Economy For The 1%*. Oxfam Briefing Paper. Oxfam, 2016.  
<http://www.oxfam.org>.

- Przeworski, Adam. *Capitalism And Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Raaflaub, Kurt A, Josiah Ober, and Robert W Wallace. *Origins Of Democracy In Ancient Greece*. Berkeley: University of California Press, 2007.
- Rawls, John. "Justice As Fairness: Political Not Metaphysical". *Philosophy And Public Affairs* 14, no. 3 (1985): 223-251.
- Rodriguez, Junius P. *The Historical Encyclopedia Of World Slavery*. Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO, 1997.
- Rousseau, Jean-Jacques. *The Social Contract*. Baltimore, MD.: Penguin Books, 1968.
- Sartre, Jean-Paul. *L'existentialisme Est Un Humanisme*. 1st ed. Paris: Nagel, 1946.
- Sassoon, Anne Showstack. *Approaches To Gramsci*. London: Writers and Readers, 1982.
- Schmitt, Carl. *The Concept Of The Political*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976.
- Silver, Morris. *Economic Structures Of Antiquity*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1995.
- Simmel, Georg. *On Individuality And Social Forms*. 1st ed. Chicago: University of Chicago Press, 1971.
- Solomon, Robert C and David L Sherman. *The Blackwell Guide To Continental Philosophy*. Malden, MA: Blackwell Pub., 2003.
- "The Development Of Athenian Democracy". *Stoa.Org*, 2016.  
[http://www.stoa.org/projects/demos/article\\_democracy\\_development?page=4](http://www.stoa.org/projects/demos/article_democracy_development?page=4).
- Thompson, William E and Joseph V Hickey. *Society In Focus*. Boston [Mass.]: Pearson/Allyn and Bacon, 2005.
- Thorley, John. *Athenian Democracy*. London: Routledge, 1996.



Thucydides., Rex Warner, and M. I Finley. *History Of The Peloponnesian War*.

Harmondsworth, Eng.: Penguin Books, 1972.

West, David. *Continental Philosophy*. Cambridge: Polity, 2010.

Whaley, Joachim. *Mirrors Of Mortality*. 1st ed. New York: St. Martin's Press, 1982.

Wrathall, Mark A. *How To Read Heidegger*. 1st ed. New York: W.W. Norton, 2006.